

શ્રી યશોવિજયજી

જૈન ગ્રંથમાળા

2961

દાદાસાહેબ, ભાવનગર.

ફોન : ૦૨૭૮-૨૪૨૫૩૨૨

૩૦૦૪૮૪૬

આર્યસ્ત્રીઓના ધર્મો.

પ્રકાશિકા,

ચંદનજીવન મગનલાલ.

આર્યસ્ત્રીઓના ધર્મો.

અથવા

કુમારિકાધર્મ, ધર્મપત્ની અને સ્ત્રી-જીવન.

લેખક,

માવજી દામજી શાહ.

પામિકશિક્ષક, પિ બાણ પી. પી. જોન હાઇસ્કૂલ-મુંબઈ.

પ્રકાશિકા,

ચંદનજીન મગનલાલ,

૬૦ મહેતાશેરી, ભાવનગર.

વિ. સં. ૧૯૮૫

વી. સં. ૨૪૫૫

ઇ. સં. ૧૯૨૯

મૂલ્ય-અમૂલ્ય.

પ્રથમાવૃત્તિ.

પ્રત ૧૦૦૦

ધિ આનંદ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં—

ગુલાબચંદ લલ્લુભાઈ શાહે જાપ્યું.

પોસ્ટેજ તરીકે એક આનાની ટીકીદ
પ્રકાશિકાનાં સરનામે મોકલવાથી પુસ્તક
બેટતરીકે મોકલવામાં આવશે.

પ્રસ્તાવના.

કૌમાર્ય, યૌવન અને સ્ત્રી-જીવનના વિધિવિધ ધર્મો રજુ કરતું હોવાથી જ આ પુસ્તકનું નામ આર્યસ્ત્રીઓના ધર્મો રાખવામાં આવ્યું છે.

ભાષત્રી સાહે કેટલાંક વર્ષો ઉપર મૂળંરીમાતાનાં કેવળ ચરણે ધરેલાં જ નહિ; પરંતુ તેની પ્રીતિને પાત્ર પણ થયેલાં કુમારિકાધર્મ, ધર્મપત્ની અને સ્ત્રીજીવન એ ત્રણે નાનકડાં પુસ્તકોનો આમાં સમાવેશ કરવામાં આવેલો છે.

આજની કુમારિકાઓ એ આવતીકાલની ગૃહદેવીઓ હોઈને તેમનાં જીવનને આદર્શ બનાવતું એકાદ પુસ્તક પ્રકટ કરવાની અભિલાષા હતી, તેવામાં મારાં પૂજ્ય ભાણુનો અને માતુઃશ્રીનો દુર્દેવે અકાલ સ્વર્ગવાસ થતાં તેઓનાં પુણ્યરમરણનિમિત્તે આ પુસ્તક પ્રકટ કરવાનો આજે સુયોગ પ્રાપ્ત થાય છે.

આ પુસ્તકના ત્રણે વિભાગો ક્રમસર કુમારિકા, પરિણીત અને તે પછીનાં જીવન ઉપર ફેટલોક પ્રકાશ પાડે તેવા છે, તેથી આશ્ચર્ય રહે છે કે, નવમૂળરાતની કુમારિકાઓ તેમજ યુવતિઓ આ પુસ્તકમાં દશવિદ્યા ધર્મોનો અભ્યાસ કરી જો આચારમાં ઉત્તરશે તો પોતાનું જીવન ખરેખર ધર્મમય તેમજ સુખમય બનાવશે.

તા. ૧-૬-૨૬ સનિવાર. }
મહેતા સેરી, ભાવનગર. }

ચાંદનજીન મગનશાહ.

ઁ નારીરત્નો,

કે

આદર્શ દેરાણી-જેઠાણી.

બહુરત્ના વસુન્ધરા ઁ કિંવદન્તી મુજબ
સૌરાષ્ટ્રની પુનિત ભૂમિમાં જેમ અનેક નરરત્નો
પાક્યાં છે, તેમ નારીરત્નો પણ પાક્યાં છે.
તેમાંનાં ઁ સદ્ગત નારીરત્નોનો ઢુંક પરિચય
આ પુસ્તકદ્વારા વાચક વર્ગને કરાવવામાં આવે
છે. ખડેનો તેમનાં જીવનની ઢુંક રૂપરેખા લક્ષ-
પૂર્વક વાંચીને સ્વર્ગસ્થનાં જીવનનાં અનુકરણીય
અંશોને પોતાનાં જીવનમાં ઉતારવા યતન
કરશે તો લેખક પોતાનો આ પ્રયાસ સફળ
થયો માનશે.

લેખક.

શાહ મુગલભાઈ હંસરાજનાં ધર્મપત્ની
સ્વ. અ. સૌ. મણિબાઈ.

જન્મ સં. ૧૯૩૯.
ખૂંટવડા મોટા.

અવસાન સં. ૧૯૭૯.
ભાવનગર.

આનંદ પ્રેસ-ભાવનગર.

શાહ મૂળજીમાઇ હંસરાજનાં ધર્મપત્ની સ્વ. અ. સૌ. મણિબાઇનાં જીવનની ટુંક રૂપરેખા.

સૌરાષ્ટ્રમાં આવેલાં મોટા ખુંટવડા ગામમાં શેઠ અંદરજી ભગવાનદાસનાં પત્ની બાઇ ઉજમની કુક્ષિએ જન્મભૂમિ, સં. ૧૯૩૯ ની સાલના આસો મહીનાના વ્યવહારિક તેમજ શુકલપક્ષમાં સદ્ગત મણિબાઇનો જન્મ ધાર્મિક અભ્યાસ થયો હતો. શહેરની અપેક્ષાએ ગ્રામ્યજીવનમાં કેળવણીને સ્વાભાવિકરીતે જ ઓછો આવકાર મળતો હોઇને મણિબાઇ યોગ્ય ઉમરે પહોંચતાં અક્ષરજ્ઞાન મેળવવા સાથે સાધારણ ગૂજરાતી અભ્યાસ કરી શક્યા હતા, જ્યારે તેમનો ધાર્મિક અભ્યાસ સામાયિક તેમજ પ્રતિક્રમણ સુધીનો હતો.

સ્વં મણિબાઇ લગભગ ચૌદ વર્ષની ઉંમરે પહોંચ્યાં ત્યારે ભાવનગરના વતની શાહ મૂળજી હંસરાજ સાથે સં. ૧૯૫૪ ના વૈશાખ શુદ્ધિમાં લગ્ન અંથિએ જોડાયા હતાં. લગ્ન થયા પછી તેમનું જીવન એક પતિવ્રતાસ્ત્રીને સુંદરરીતે શોભાવે તેવા અનેક ઉચ્ચ સદ્ગુણોથી પરિપૂર્ણ હતું, કેવળ એમ જ નહિ; પરંતુ ઉમદા સદ્ગુણોથી પતિનું દીલ જીતી લીધું હતું. આ અનન્ય પતિ-ભક્તિ તેમનાં જીવનમાં છેક અંતપર્યંત લેખકે પ્રત્યક્ષ જોઇ હતી. ધન્ય છે જ્ઞેન તારી પતિભક્તિને !

૨૫૦ મણિબાઈનાં જીવનમાં પતિભક્તિ ઉપરાંત બીજા અનેક

સફળતા હતા, તેમનામાં કુટુંબવાત્સલ્ય
પતિભક્તિ. તે કોઈ અનેરૂં જ હતું. પોતાની [શોકય]

બહેન દેખતાં એટલી જતાં તેને ભારભૂત
નહિ ગણતાં દરેકે દરેક ક્રિયામાં ભાવપૂર્વક દોરતાં, પ્રભુનાં દર્શન
કરાવતાં અને સવારથી તે છેક રાતસુધી બહેનને અંધાપાતું ભાન
પણ થવા ન પામે તેટલી હદ સુધીની મદદ કરવામાં સદા તત્પર
રહેતાં હતાં.

પોતાની દેરાણી હરકોરબાઈને [કે જેઓ તેમની પછી

લગભગ પાંચવર્ષે સ્વર્ગવાસી થયેલ હોઈ

દેરાણી જેમનો ફોટો પણ આ સાથે બીજી બાબુ-

કે એજ જોડવામાં આવ્યો છે] સ્વર્ગસ્થે

સગી બહેન ! કદિપણ દેરાણી ગણી નથી; પરંતુ એક સગી

બહેન જેવો સંબંધ અંતર્યામિત જાળવી

બતાવ્યો છે, દેરાણી અને જેઠાણીના આવા આદર્શપ્રેમનાં વખાણ

તેમના પરિચયમાં આવનાર કોઈપણ કાર્યા વગર રહું નથી !

બહેન ! ધન્ય છે તારાં આદર્શ કુટુંબપ્રેમને !

સ્વર્ગસ્થમાં પતિપરાયણતા એટલી હદ સુધી હતી કે

પોતાના પરિણીત જીવનનાં ચોવીશ વર્ષમાં

પતિપરાયણતાની ભાગ્યે જ ચોવીશ દિવસ પીયરમાં ગાળ્યાં

અવધિ. હશે ! સ્વર્ગસ્થે સમગ્ર જીવનજ પતિના

પુણ્ય સમાગમમાં અને પવિત્ર સહવાસમાંજ

પૂર્ણ કર્યું છે, ધન્ય છે બહેન, તારી આદર્શપતિપરા-

યણતાને !

સ્વર્ગસ્થમાં સુશ્રુષા—સેવા કરવાનો ગુણ તો એટલો બધો હતો કે, પોતાના પતિને વીતેલા બે લાચકર સેવાભાવ. મંદવાડમાં ખડે પગે ઉભા રહી સ્વર્ગસ્થ કરેલી સારવારનું વર્ણન આ લેખિનીથી થઈ શકે તેમ નથી.

સ્વ૦ મણિભાઈમાં લગ્નજાળુતાનો ગુણ એટલો બધો હતો કે, તેઓ સાસરામાં હોય કે પીયરમાં હોય, કોઈપણ સ્થળે મર્યાદા કદિપણ ચૂક્યાં જ નથી.

સ્વર્ગસ્થે પરણ્યા પછી કમસર અમદાવાદ, મુંબઈ અને ઘાટકોપરમાં પોતાનાં જીવનનો સમગ્ર કાળ પૂર્ણ કર્યો હતો. સં. ૧૯૭૬ માં ઘાટકોપર સદાને માટે છોડી ભાવનગર આવી વસ્યા હતા.

સ્વર્ગસ્થમાં હજાપણુ તો એટલું બધું હતું કે, પુખ્તવયે પહોંચેલા સ્વર્ગસ્થના ભાઈઓ કપૂરચંદ, મૂળચંદ અને નેમચંદ જ નહિ પણ પીયરના સર્વજનો તેમની સલાહ લીધા પછી જ કોઈપણ કાર્યની શરૂઆત કરતા હતા.

સ્વર્ગસ્થે તપશ્ચર્યા પણ કંઈ ઓછી કરી નથી, ઉપરાઉપર બેલા તેલા કર્યો જતા હતા, તેમજ સં. ૧૯૬૯ ના પર્યુષણમાં એક-વાર અઠ્ઠાઈ પણ કરી હતી. આ તપનિમિત્તે તેમણે ૧૫૧ મણુ લી બોલીને તેમજ અતિ ધામધૂમપૂર્વક વરઘોડો ચઢાવીને પોતાને ઘેર ઘોડીયાં-પારણાં પધરાવ્યાં હતાં.

સ્વર્ગસ્થે સિદ્ધાચળ, ગિરનાર, સંજેશ્વર, લોચણી અને પાન-સર વગેરે તીર્થોની યાત્રા પણ કરી હતી.

સ્વ૦ મણિબાઈ ૩૯ વર્ષની ઉંમરે પહોંચ્યાં પછી જાણે આવા
 પુણ્યાત્માની સ્વર્ગમાં જ જરૂર હોય, અહિં
 અકાળ અવસાન. રહેવા દેવાની જરૂર ન હોય એમ માનીને
 કે આયુષ્યની અદ્યતાના યોગે પ્રસવ થયા
 પછી કૂરકાળે સં. ૧૯૭૯ ના કાર્તિક વદ ૧૪ ની મધ્યરાત્રિએ આ
 નારીરત્નને અકાળે જ ઝડપી લીધું ! ! !

સ્વર્ગસ્થની અવસાન તિથિએ તેમના આત્માના શ્રેયોર્થે
 ભાવનગર ખાતે વર્ધમાન તપની ઓળી
 પુણ્યકાર્યો. ખાતામાં રૂ. ૨૫૦) ની રકમ ભરવામાં
 આવેલ છે. ઉપરાંત પોતાની રૂ. ૬૦૦) ની
 તથા સ્વર્ગસ્થના ભાઈઓ તરફની રૂ. ૨૨૫) ની મળીને કુલ
 રૂ. ૮૨૫) ની ત્યાંના મહાજનને સોંપેલી રકમનાં વ્યાજમાંથી
 મોટા ખુંટવડા ખાતે પર્યુષણના બીજા દિવસે સ્વર્ગસ્થ તરફથી
 સાધર્મિવાત્સલ્ય કરવામાં આવે છે. ભાવનગર શહેરનાં બન્ને
 દેરાસરોમાં સ્વર્ગસ્થની અવસાન તિથિએ પ્રભુની આંગી થયા કરે
 તે માટે રૂપીયા ૫૬ ની રકમ આપવામાં આવી છે.

શાહ મગનલાલ હંસરાજનાં ધર્મપત્ની
સ્વ. અ. સૌ. હરકોરબાઈ.

જન્મ સં. ૧૯૪૭.
ભાવનગર.

અવસાન સં. ૧૯૮૪.
ભાવનગર.

આનંદ પ્રેસ-ભાવનગર.

શાહ મગનલાલ હંસરાજનાં ધર્મપત્ની

સ્વ. અ. સૌ. હરકોરબાઈનું સંક્ષિપ્ત જીવનવૃત્તાંત.

ભાવનગરનિવાસી શેઠ વીરજી હાઉનાં ધર્મપત્ની બાઈ જવલની કુક્ષિએ સ્વ. હરકોર બાઈનો જન્મ સં. ૧૯૪૭ ની સાલમાં થયો હતો. તેમનો ગુજરાતી અભ્યાસ પાંચ ચોપડી સુધીનો હતો, જ્યારે ધાર્મિક અભ્યાસ પાંચ પ્રતિક્રમણ સુધીનો હતો.

જન્મભૂમિ,
બ્યાવહારિક તેમજ
ધાર્મિક અભ્યાસ.

સ્વ. હરકોરબાઈનું લગ્ન સં. ૧૯૬૧ માં શાહ મગનલાલ હંસરાજ સાથે થયું હતું, આ લગ્નથી તેમને ત્રણ પુત્રી અને એક પુત્ર એમ ચાર સંતાન થયાં હતાં, જેઓ આજે વિદ્યમાન હોઈ તેમનાં નામ ક્રમસર તારા, કાન્તા અને શાન્તા છે અને પુત્રનું નામ કુમુદરાય છે.

લગ્ન
ગૃહસંસાર
અને
સંતાન.

સ્વર્ગસ્થમાં કુટુંબવાત્સલ્ય, સેવાભાવ, પતિભક્તિ, સૌજન્ય, પ્રસન્નતા, કળાપૂર્ણતા વગેરે અનેક સફળુણો લેખકે પ્રત્યક્ષ જોયા હતા.

સફળુણો.

સ્વ. હરકોરબાઈએ સિદ્ધાચળ, ગિરનાર, લોચણી અને પાનસર વગેરે તીર્થોની યાત્રાનો લાભ લીધો હતો.

તીર્થયાત્રા

સ્વર્ગસ્થ પોતાનાં જોડાણી મણિખાઇની માફકજ પોતાનો
 જીવનકાળ કમસર અમદાવાદ, મુંબઈ
 જીવનકાળ. અને ઘાટકોપર ખાતે ગુજારીને સં. ૧૯૭૬
 માં ભાવનગરખાતે આવીને રહ્યા હતા.

સ્વર્ગસ્થને છેલ્લાં ચારેક વર્ષથી હીસ્ટરીયા ઉર્ફે માનસિક
 નબળાઇનો વ્યાધિ લાગુ પડ્યો હતો; છતાં
 વ્યાધિ અને પોતાનું કાર્ય છેક છેવટસુધી શાંત રીતે
 અવસાન. કર્યે જતા હતા. તેવામાં સં. ૧૯૮૪ ના
 શ્રાવણ વદ પાંચમના દિવસના ત્રણ વાગે
 આ વ્યાધિએ જીવલેણ હૂમલો કર્યો કે, જે નહિ વળતાં ખરેખર
 જીવલેણજ નીવડ્યો ! અને તેથી આ નારીરત્નનો અકાળે જ
 સ્વર્ગવાસ થયો.

૩૧. ૨૫૦) ની રકમ, સ્વર્ગસ્થની અવસાન તિથિએ જ
 પુણ્યકાર્યો. આયંબિલનું તપ થાય તેમાટે ભાવનગર
 વર્ધમાન તપખાતામાં આપવામાં આવી છે.

ભાવનગરના ચારે દેરાસરમાં સ્વર્ગસ્થની અવસાન તિથિએ
 પ્રભુની આંગી થયા કરે તે માટે રૂપીયા પચીસ પચીસની રકમ
 મૂકવામાં આવી છે.

ઉપરાંત પરચુરણ રકમો મળીને ૩૧. ૫૦૦) ની રકમ સ્વર્ગ-
 સ્થનાં પુણ્યાર્થે વાપરવામાં આવી હતી.

સ્વર્ગસ્થ પરમપૂજ્ય ભાભુ તથા માતુઃશ્રી.

ભાવનગર.

મારાં જન્મદાત્રી માતુઃશ્રી તો મને માત્ર ત્રણેક વર્ષની મૂકીને જ સ્વર્ગવાસી થયાં પછી મને ઉછેરીને મોટી કરનાર આપ હતા. મારા બાલ્યકાળથી આપે આપનાં જીવન પર્યન્ત મને કોઈ પણ વાતે ઉણપ આવવા દીધી નહોતી; એટલું જ નહિ, પરંતુ માફ ભાવી જીવન સુખી બનાવવાના આશયથી વ્યાવહારિક તેમજ ધાર્મિક કેળવણી અપાવવા તરફ આપનો પ્રયાસ ભારે હતો. ઇત્યાદિ આપના અનેક ઉપકારોના યત્કિંચિત બહલા તરીકે આ લઘુ પુસ્તક સ્વર્ગમાં ખીરાજતા આપને મારી આ અનારોગ્ય અવસ્થામાં પણ અર્પણ કરીને કૃતાર્થ થાઉં છું.

લી. આપની,

ચંદન.

માવજી દામજી શાહ કૃત પુસ્તકો.

રૂ. આ. પા.

૧	સિન્દૂરપ્રકર.	[બીજી આવૃત્તિ]	ક્રી.
૨	કુમારિકાધર્મ.	[ત્રીજી આવૃત્તિ]	૦-૪-૦
૩	કુમારિકાને પત્રો.	[બીજી આવૃત્તિ]	૦-૪-૦
૪	નીતિપ્રવેશ.	[બીજી આવૃત્તિ]	૦-૪-૦
૫	કુમારધર્મ.	[બીજી આવૃત્તિ]	૦-૪-૦
૬	ધર્મપત્ની.	[બીજી આવૃત્તિ]	૦-૪-૦
૭	જીવનચર્યા.	[બીજી આવૃત્તિ]	૦-૪-૦
૮	જ્ઞાનપંચમી.	[બીજી આવૃત્તિ]	૦-૪-૦
૯	કાવ્યપ્રવેશ.	[બીજી આવૃત્તિ]	૦-૪-૦
૧૦	લગ્નરહસ્ય	[બીજી આવૃત્તિ]	૦-૪-૦
૧૧	આર્યકુમારિકા.	[પહેલી આવૃત્તિ]	૦-૨-૦
૧૨	વર્તમાનસ્ત્રીજીવન.	[પહેલી આવૃત્તિ]	૦-૨-૦
૧૩	આર્ય સ્ત્રીઓના ધર્મો.	[પહેલી આવૃત્તિ]	ક્રી.

ઉપલાં પુસ્તકો કર્તા પાસેથી તેમજ મુંબઈના જાણીતા દરેક બુકસેલર પાસેથી મળી શકશે.

કર્તાનું સરનામું—

કામાલેન, ઘાટકોપર [થાણા.]

શાહ મગનલાલ હંસરાજનાં પુત્રી
સ્વ. શ્રીમતી ચંદનબહેન.

જન્મ સં. ૧૯૫૮.
ભાવનગર.

અવસાન સં. ૧૯૮૫.
ભાવનગર.

આનંદ પ્રેસ-ભાવનગર.

સદ્ગત ચંદન બહેન.

લેખકને સખેદ બહોર કરવું પડે છે કે, આ પુસ્તકનાં પ્રકાશિકા શ્રીમતી ચંદનબહેન માત્ર સત્તાવીશ વર્ષની ભરથુવાનવયે આ પુસ્તક છપાઈને પ્રકટ થયેલું નજરે લેયા અગાઉ જ સં. ૧૯૮૫ ના વૈશાખ વદ ૧૧ ના સોમવારે રાત્રે બે વાગે આ ક્ષાની દુનીયા છોડી ચાલ્યાં ગયાં છે !

સદ્ગત ચંદનબહેનને છેલ્લા કેટલાક મહીનાઓથી ક્ષયનો ભયંકર વ્યાધિ લાગુ પડ્યો હતો, તેને નાબૂદ કરવાના અનેક ઉપાયો કરવા છતાંતે સર્વ નિષ્ફળ ગયા !

સદ્ગત બહેન પોતાની નાની ઉમરમાં પણ ધાર્મિક તેમજ સંસ્કૃતનું સાચું જ્ઞાન ધરાવતાં હતાં. ‘સિન્દૂર પ્રકર’ જેવાં સંસ્કૃત પુસ્તકના સમગ્ર શ્લોકો તેમણે કંઠસ્થ કર્યા હતા. કંઠસ્થ કર્યા હતા એમજ નહિ; પરંતુ

પોતાની આરોગ્યવાળી કે અનારોગ્યવાળી ગમે તે દશામાં
જ્યારે ગાતાં ત્યારે તે સાંભળનારનું દીલ ડોલાવ્યા વગર
રહ્યાં નથી !

સફળત જહેન મળતાવડા, વિવેકી, નમ્ર અને સ્વ-
ભાવે સુશીલ હતાં, આ જહેનનાં અવસાનથી ભાવન-
ગરની કેળવાયદ્વી જૈન જહેનોના સમુદાયમાં હાલ તે
નહિ પૂરી શકાય તેવી ખોટ પડી છે !

સફળત જહેન ચંદનના અમર આત્માને
અખંડ શાંતિ થાઓ.

ઘાટકોપર
તા. ૨૪-૬-૨૯
સોમવાર.

}

માવજી દામજી શાહ.

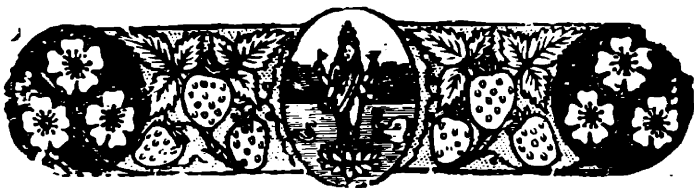
અનુક્રમણિકા.

નંં	વિષય.	પૃષ્ઠાંક	નંં	વિષય.	પૃષ્ઠાંક
૧	શરીરશુદ્ધિ ...	...૧૫	૨૨	વાચન-મનન અને	
૨	વસ્ત્રશુદ્ધિ ...	...૧૬		નિદિધ્યાસન ...	...૩૬
૩	પ્રભુપ્રાર્થના ...	...૧૭	૨૩	નિર્ણય અથવા નિશ્ચય...	...૩૭
૪	આચારપાલન ...	...૧૮	૨૪	સીવલ્લ-ભરત અને ગુંથલ્લ ૩૮	
૫	સમયપાલન ...	...૧૯	૨૫	દૈલ્લકગ્ન ...	...૩૯
૬	નિત્યકર્મ ...	...૨૦	૨૬	ભાષાગ્ન ...	...૪૦
૭	સ્તોત્રકામ ...	...૨૧	૨૭	મરણપ્રસંગ ...	...૪૧
૮	સખીમંડળ ...	...૨૨	૨૮	મંદવાડપ્રસંગ ...	...૪૨
૯	મેલાવડાઓ ...	...૨૩	૨૯	અર્થપૂટલ્લ ...	...૪૩
૧૦	તીર્થયાત્રા ...	...૨૪	૩૦	પરચુરલ્લ નોંધ...	...૪૪
૧૧	વિદ્વાલય ...	...૨૫	૩૧	વિવિધ વર્તમાન ...	...૪૫
૧૨	ભાઈ-ભાંડુ ...	...૨૬	૩૨	સાસરવાસ ...	...૪૬
૧૩	વ્રતનિયમો ...	...૨૭	૩૩	બાળબચ્ચાં ...	...૪૭
૧૪	ખીજને ત્યાં અતિથિ ...	...૨૮	૩૪	સાર-સંબાળ ...	...૪૮
૧૫	તમારે ત્યાં અતિથિ ...	...૨૯	૩૫	ભવિષ્ય જીવનનો પ્રમ...૪૯	
૧૬	રાત્ર રચીલાં ...	...૩૦	૩૬	સંગીત કળા ...	...૫૦
૧૭	રસ્તે ચાલતાં ...	...૩૧	૩૭	કાર્યેષુ મંત્રી ...	...૫૧
૧૮	લખતી વેળાઓ... ..	...૩૨	૩૮	કરણેષુ દાસી ...	...૫૩
૧૯	યોગ્ય કસરત ...	...૩૩	૩૯	ભોજ્યેષુ માતા... ..	...૫૫
૨૦	મદદગાર ...	...૩૪	૪૦	શનેયષુ રંભા ...	...૫૭
૨૧	આનંદી સ્વભાવ ...	...૩૫	૪૧	ધર્માનુકૂલા. ...	...૬૦

નં૦	વિષય.	પૃષ્ઠાંક	નં૦	વિષય.	પૃષ્ઠાંક
૪૨	ક્ષમયા ધરિત્રી...	...૬૨	૫૦	લાજ કાઢવી ...	...૭૫
૪૩	પ્રસ્તાવ...	...૬૫	૫૧	સમયઅય ...	...૭૬
૪૪	અજ્ઞાનતા ...	...૬૬	૫૨	પ્રાયમસ ...	...૭૭
૪૫	આરોઅ ...	...૬૮	૫૩	વૈધવ્યજીવન ...	...૭૭
૪૬	અસમાનતા ...	...૬૯	૫૪	ફટાણાં ગાવાં ...	...૭૮
૪૭	લમ્બય ...	...૭૨	૫૫	સ્વસંરક્ષણ ...	...૭૮
૪૮	બેદલાવ ...	...૭૩	૫૬	અતિતપસ્વિતા ...	...૭૯
૪૯	રૂપું-ફૂટવું ...	...૭૪	૫૭	અતિસહનશીલતા ...	...૮૦

આર્ય સ્ત્રીઓના ધર્મો.

કુમારિકા ધર્મ.

શરીરશુદ્ધિ.

કુમારિકાએ પોતાનાં શરીરનાં સર્વ અવયવો સ્વચ્છ અને સુધડ રાખવા જોઈએ, આંખો હંમેશ સાફ રાખવી જોઈએ, પોતાનું માથું પોતેજ ઓળવું કે બીજા પાસે ઓળાવવું.

૨. નાક સાફ રાખવું જોઈએ, કાનમાં સંખ્યાબંધ વાળીઓ પહેરાય છે એ શોભતું નથી અને આરોગ્યને ધક્કો પહોંચાડે છે.
૩. કામ કરી રહ્યા પછી જો પોતાના હાથ મેલા થયા હોય તો તે સ્વચ્છ પાણીથી ધોઈ નાંખવા જોઈએ, પગ પણ કાઢવવાળા કે ધૂળવાળા થયા હોય તો સાફ કરવા જોઈએ.
૪. દિવસમાં એક વાર કે બે વાર ઠંડા કે સહી શકાય તેવા ગરમ પાણીથી હંમેશ સ્નાન કરવું જોઈએ, તેથી શરીરની આમડી સ્વચ્છ રહે છે, અને નવીન ઉત્સાહ તેમજ સ્ફૂર્તિ આવેલાં જણાય છે.
૫. એ વાત હંમેશાં સ્મરણમાં રાખજો કે, શરીર એ આત્માનું મંદિર છે—તેમાં આત્મારૂપી દેવ વાસ કરે છે માટે તેને પવિત્રજ રાખશો.

વસ્ત્રશુદ્ધિ.

કુંભારિકાએ પોતાનો પોશાક એટલે પહેરવાનાં વસ્ત્રો જેવાં કે, ઓઢણી, ધાધરી, પોલકું વગેરે સ્વચ્છ રાખવાં જોઈએ, તે અતિ ખારીક હોવાં જોઈએ નહિ, તેમ અતિ જાડાં પણ હોવાં જોઈએ નહિ; પરંતુ મધ્યમસરનાં પહેરવાથી મર્યાદા જળવાય છે.

- ૨ પહેરવાનાં વસ્ત્રો મેલાં ન થાય તે માટે તેમને ઘરની ખીંટી પર ટાંગવાં કે ઉંચી જગાએજ મૂકવાં, જ્યાં ત્યાં ફેંકી દેવાથી કપડાનું આયુષ્ય ઓછું થાય છે અને પંસાની ખરબાદી થાય છે.
- ૩ દિવસમાં કપડાં ઓછામાં ઓછા એક વાર તો જરૂર બદલવાં જોઈએ, અને તે સ્નાન કર્યા પછીજ બદલવાં ઘટે, તેમ કરવાથી પવિત્રતાનું ભાન થવા સાથે શરીર નિરોગી રહે છે.
- ૪ કપડાં અતિ કિંમતી કે ઉંચામાં ઉંચા જ પહેરવાની કશી જરૂર નથી, પણ તે પોતાની સ્થિતિ પ્રમાણે—આવકને અનુસારે હંમેશા સાદાં, સ્વચ્છ અને સ્વદેશી પહેરવાં તરફજ વલણ રાખવું.
- ૫ એ વાત જરૂર યાદ રાખવા જેવી છે કે ‘ જો તમે વસ્ત્રને જાળવશો તો વસ્ત્ર તમને જરૂર જાળવશે. ’ આમ હોવાથી સંભાળથી તેનો ઉપયોગ કરવાનું ધ્યાનમાં રાખશો.

પ્રભુપ્રાર્થના.

કુંભારિકાએ પ્રભાતમાં વહેલાં ઉઠીને પોતાના કુળક્રમથી ચાલ્યા આવતા ધર્મના જે દેવ અને ગુરુ હોય તેમની પ્રાર્થના સમજ પૂર્વક કરવી જોઈએ અને તેમના ઉચ્ચ સદ્ગુણોનું ચિંતન કરવું જોઈએ.

૨ પ્રભાતમાં ઉઠ્યા પછી અને કામે લાગતા પહેલાં થોડા વખત પણ પ્રાર્થના અથવા પ્રભુનાં ગુણગાન કરવાથી આખો દિવસ આનંદમાં પસાર થાય છે, અને અંતરમાં સારા વિચારોજ પ્રકટે છે.

૩ પ્રભાતમાં જ પ્રભુપ્રાર્થના કરવાથી કે સારા વિચારો મનમાં લાવવાથી દિવસમાં જરા પણ ખરાબ સંગ લાગતો નથી અથવા પૂર્વનો તેવો સંગ હોય તો તે દૂર થાય છે.

૪ પ્રભાતમાં પાણી ગળતાં, વાસીદું વાળતાં, કે કળશા ઉટકતાં પણ પ્રભુપ્રાર્થનાનાં પદો કે સ્તુતિના ઉદ્ગારો નીકળતા રહે તો તે પણ તન મન તેમજ હૃદય પર ઉડી અસર કરે છે.

૫ આખા દિવસ દરમ્યાન એકવાર દેવમંદિરમાં, હવેલીમ કે ધર્મસ્થાનમાં જઈ દેવદર્શન કરી આવવાથી મન પ્રકુલ રહે છે, ચિત્તમાં શાંતિ પ્રકટે છે અને ઉચ્ચ ભાવ પેદા થાય છે.

આજ્ઞાપાલન.

કુંભારિકાએ પોતાના વડીલ વર્ગની એટલે માતા, પિતા, ભાઈ, ભોભાઈ, મામા, માસી, કુઈ, કુવા વગેરે સર્વની આજ્ઞાનું પાલન કરવું જોઈએ. આજ્ઞા થતાંજ તેનો અમલ થવો જોઈએ, તેમાં વિલંબ થવો ન ઘટે.

- ૨ વડીલ વર્ગની આજ્ઞા પાળવાથી તેઓ હંમેશ પ્રસન્ન રહે છે અને તેમની મમતા પણ આપણા પર વધે છે. એટલું જ નહિ; પણ તેમાં આપણું દરેક રીતે કલ્યાણ જ સમાયેલું હોય છે તે ધ્યાનમાં રાખવું.
- ૩ વડીલ વર્ગની સામે કદિ પણ બોલવું નહિ, તેમને ‘ જીહા ’ ‘ હાજી ’ ‘ નાજી ’ ‘ આવું છું જી ’ વગેરે પ્રકારનાં માન-ભર્યાંજ ઉત્તરો આપવાં જોઈએ, તોછડાં ઉત્તરો આપવાથી તેમની પ્રતિભા તમારો ધર્મ ભૂલાય છે.
- ૪ વડીલ વર્ગ હંમેશ પૂજનીય છે, તેમનું ખર્ચું પૂજન તેમની આજ્ઞાનું પાલન વિલંબ વગર કરવામાં જ સમાયેલું છે, જો તમે તેમની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરો તો તેથી તેઓ નારાજ થાય છે.
- ૫ વડીલ જનોનો કોઈ વિચાર કદિ તમને પસંદ ન પણ પડે; છતાં તેમના વિચારમાં પરિણામે તમારું હિત જ સમાયેલું હોવાથી તેને અનુસરવું-સદા અનુસરવું એજ તમારું માટે હિતાવહ છે.

સમયપાલન.

કુમારિકાએ પોતાનો સમય ફ્રેક્ટ ન સુમાવાય તે માટે કેટલીક કાળજી ખાસ રાખવી જોઈએ, તે માટે પ્રથમથી સમય-પત્રક કરી રાખવું અને તે મૂજબ દૈનિક વર્તવાનું રાખવું.

૨. જ્યારે ને ત્યારે જરા નવરાં પડો કે તરત વાતો કરવા મંડી જાઓ, અગર કોઈનું વાંકું ખોલવા લાગી જાઓ એ મોટી ખોટ છે અને તેને તમારે તમારામાં મુદ્દલ પેસવાજ ન દેવી.
૩. આખા દિવસમાં જે જે કાર્યો કરવાનાં હોય તેની નોંધ આગલી રાત્રે વિચાર પૂર્વક કરી રાખવી, એટલું જ નહિ પણ દરેક કાર્ય માટે ચોક્કસ વખત પણ મુકરર કરી સવાર થતાં તેનો અમલ કરવો જોઈએ.
૪. તમારે ગમે તેવી જાતનાં ઘણાં કામો એ થોડાજ વખતમાં ધીરજ ખોયા વિના-શાંતિ પૂર્વક અને ઉત્તમ રીતે કરવાં હોય તો ઉપર મૂજબ કરવું એજ સલાહભર્યું ગણાયે.
૫. સમય એ કીમતીમાં કીમતી વસ્તુ છે, તેથી શ્રી મહાવીર પ્રભુએ ગૌતમને કહ્યું હતું કે “ હે ગૌતમ ! તું જરા પણ પ્રમાદ કર નહિ ” અંગ્રેજીમાં કહેવત છે કે ‘ Time is money ’ ‘ વખત એજ ધન છે. ’

નિત્યકર્મ.

કુમારિકાએ પોતાનાં ધાર્મિક કાર્યો ભાવપૂર્વકજ કરવાં જોઈએ, ભાવ વગર કરેલાં કાર્યોમાં સફળતા સંભવતી નથી, વળી તે કાર્યો વિધિ પૂર્વકજ કરવાં જોઈએ, તેમ કરવાથી તેની સિદ્ધિ સહજ રીતે થાય છે.

૨. તમે ગમે તે ધર્મ પાળતા હો તેની કશી હરકત નથી; પરંતુ તમારા ધર્મમાં બતાવેલાં નિત્યકર્મો વિવેકપૂર્વક અને ઉમળકાથી કરવાં જોઈએ, તેમ કરવાથીજ તે ફળ આપનાર થાય છે.
૩. જો તમે ' જૈન ' હો તો તમારે પ્રભાતમાં દેવદર્શન કરવાં નિયમ પૂર્વક જવું જોઈએ, સવારે કે બપોરે સામાયિક લઘ કંઈ નવું શીખવું જોઈએ, અગર વાંચવું જોઈએ કે જેથી વિચારોની નિર્મળતા થવા પામે.
૪. જો તમે ' શૈવ ' કે ' વૈષ્ણવ ' હો તો તમારે ઇશ્વરસ્તુતિ વગેરે કરવાં જોઈએ, કદાચ આ સિવાય તમે અન્ય ધર્મના હો તો પણ તમારા નિત્યનિયમે! કદિ ચૂકવા જોઈએ નહિ.
૫. જો જરૂર ધ્યાનમાં રાખવા જેવી બાબત છે કે આપણાં નિત્યકર્મનો ઉદ્દેશ ખાસ જૂદો હોતોજ નથી, પરંતુ માનવજીવન કેમ સુધરે અને તેનો વિકાસ થઈ તે કેમ સફળ થાય એજ ઉદ્દેશ તેમાં રહેલો છે.

રસોઇકામ.

કુમારિકાએ રસોઇનું પવિત્ર કામ જરૂર શીખી લેવું જોઇએ, પરણીને સાસરે જવાનો છેક વખત થાય છતાં પણ રસોઇ જેવી અતિ અગત્યની બાબત ન આવડે એ મોટી ખામીજ ગણાય.

૨. રસોઇ કરતી વેળાએ પોતાનાં વસ્ત્રો સંકેરીનેજ બેસવું, જે તેમ ન બેસવામાં આવે તો કદાચ ઓઢણીનો કે ઘાઘરીનો પાલવ સળગવાથી પોતાના જીવનું પણ જોખમ થવાનો પ્રસંગ આવી મળે છે.
૩. રસોઇની દરેક બાતની વાની કેમ બનાવવી તે શીખી લેવું ઘણું જરૂરનું છે, કદાચ તમને અમૂક ચીજ ન આવડતી હોય તો તમારી મા, બેન કે સખી પાસેથી શીખી લેવી જોઇએ.
૪. રસોઇ કરતી વખતે ગંદા મસોતાં વાપરવાં જોઇએ નહિ, તેમ વાસણ પણ તપાસી જોવાં અને જે તે સાફ જણાય તોજ તેમાં રસોઇ કરવી, નહિતર સાફ કરી નાંખવાં જોઇએ.
૫. સ્મરણમાં રાખજો કે તમારાં કેટલાંક મુખ્ય કામોમાં રસોઇનો પણ સમાવેશ થાય છે, માટે તે કરતી વેળાએ ઉત્તમ પ્રકારની કરવાની દરેક રીતે કાળજી રાખ્યો.

સખીમંડળ.

કુંભારિકાએ અરસપરસના નિર્દોષ આનંદમાટે સારા સંસ્કારો ધરાવતું, એક નાનું સરખું સખીમંડળ બનાવી લેવું આવશ્યક છે, તેના સર્વ સભાસદો, સારી સલાહ આપનાર અને સહાયક હોવા જોઈએ.

૨. એકમેકનું હિત ધ્યાનમાં રાખી સારી શીખામણ આપે, સારો માર્ગ બતાવે અને દરેક પ્રકારે સાફ કરવા કોશિષ કરે તેવા ગુણ અને લાયકાતવાળી સખી પસંદ કરવી ઘટે છે.

૩. તે ડાહી, આવડતવાળી, સુશીલ, વિવેકી, સદાચારી, શાંત અને પ્રસન્નમુખાકૃતિ ધરનાર હોવી જોઈએ. આ ગુણો સખીની પસંદગી કરતી વખતે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જોઈએ.

૪. કોઈ સખીની રીતભાત અગાઉ સારી હોય પણ અમૂક સમય વીત્યા પછી કદાચ તમને ખામીવાળી જણાતી હોય તો તેને સુધારવા કોશિષ કરશો, નજ સુધરે તેમ લાગતું હોય તો તેનો સંગ તત્કાલ છોડજો.

૫. મર્યાદામાં રહી એકમેકનું હાસ્ય-વિનોદ થાય એ કેટલેક અંશે ઇચ્છવા યોગ્ય ગણાય છે; છતાં કોઈ કોઈ પ્રસંગે તેમાં મર્યાદા ચૂકાય છે, એવી હાંસી હાનિકારક નીવડે છે. એ લક્ષમાં રાખવું.

મેલાવડાઓ.

૧. કુમારિકાએ કોઈ પણ બહેર મેલાવડામાં ગયા પછી ઉચિત સ્થળે બેઠક લઈ શાંતિથી તે પર બેસવું, પરંતુ ઘોંઘાટ કરવો ન બેઠાએ, તેમ મિનિટોની મિનિટો સુધી એકબીજાં સાથે વાતો કર્યા કરવી એ દેખાવ પણ સારો નથી.
૨. બે તમારે મેલાવડામાં ચોક્કસ વિષયપર બહેર રીતે બોલવાનો વિચાર હોય તો તે વિષયની તૈયારી કરીનેજ જવું બેઠાએ, અથવા મુદ્દાઓ નોંધી રાખવા, તેમ નહિ કરવાથી મુદ્દા વિનાનું અને ઉપરટપકેનું બોલાય છે.
૩. તમે કોઈ વક્તાનું ભાષણ સાંભળવા ગયા હો તો તે બરાબર ધ્યાન દઈ સાંભળવું અને મહત્ત્વના જણાતા મુદ્દાઓને સાથે રાખેલી બુકમાં નોંધી લેવાનું વિસરવું નહિ.
૪. મેલાવડાઓમાં ક્રમસર અને અદ્યપૂર્વકજ બેસવું બેઠાએ, જેમ આવે તેમ અને અવિવેકીપણે બેસવું એ યોગ્ય નજ ગણાય. ખાસ નિમંત્રણ મળ્યા વિના ખાનગી મેલાવડાઓમાં હાજરી આપવી નહિ, બે તે બહેર હોય તો કચી હરકત નથી.
૫. મેલાવડામાં કોઈ વક્તાના વિચારોમાં કે ચાલતી ચર્ચામાં બે તમને રસ પડતો ન હોય તો એકબીજા સાથે વાતો કરવા ન રોકાતાં ત્યાંથી તુરત ચાલ્યા જવું એજ બહેતર છે.

તીર્થયાત્રા.

કુમારિકાને યાત્રા કરવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે કેટલાંક વાંચવા માટે ઉત્તમ પુસ્તકો અને કોરી નોટબુકો જરૂર સાથે રાખવાં કે, જેથી તેમાં પ્રસંગે પ્રસંગે મળતો અનુભવ તુરત ટપકાવી લેવાય.

૨. જે સ્થળનો તમે યાત્રા કરી હોય, કિંવા મુલાકાત લીધી હોય તે સ્થળનો જરૂરની ખાખતની તરત નોંધ કરી લેવી, જેથી ભવિષ્યમાં તમને તેમજ બીજાને તે ઉપયોગી થઈ પડે.
૩. યાત્રાના પ્રસંગમાં તમે કંઈ વિશેષ અનુભવ્યું હોય અને તમને લખવાનો મહાવરો હોય તો તે સરળ ભાષામાં લખી કોઈ માસિક કે વર્તમાન પત્રમાં પ્રકટ થવા મોકલી આપવાથી તે વિશેષ ઉપયોગી થશે.
૪. યાત્રા કરી ઘેર આવ્યા પછી કેટલાકને એવો અનુભવ થાય છે કે જાણે ‘નવું’ બળ અને નવું ચેતન મેળવી આવ્યા છીએ.’ આ લગભગ ખરો અનુભવ છે.
૫. યાત્રાના પ્રસંગમાં કદાચ તમને જરાતરા અગવડ કે ત્રાસ વેઠવો પડતો હોય તો તેથી કંટાળવું નહિ જોઈએ, અગવડ સહન કર્યા વગરજ સર્વત્ર સગવડ જ મળતી હોય એમ બનતું નથી.

વિદ્યાલય.

કુમારિકાએ આ વાત ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ કે બ્યારે તે વિદ્યાલયમાં કે પાઠશાળામાં ગયેલ હોય ત્યારે તેણે શાળાના નાના મોટા દરેક નિયમને માન આપી વર્તવાનું બૂલવું જોઈએ નહિ.

૨. અભ્યાસ કરવાના સર્વ સાધનો જેવાં કે સ્લેટ, પેન, દફતર, ચોપડી વગેરે સર્વ સાહિત્ય સ્વચ્છ રાખવાં જોઈએ, ચોપડીઓમાં લીટા કરી ડાઘા પાડવા જોઈએ નહિ, તેમ સ્લેટ સાફ કરવા માટે પાણીનાં પોતાની ડાબલી પણ રાખવી જોઈએ.
૩. શાળામાં શિક્ષિકા તમને કંઈ સમજાવે—શીખવે છતાં તમે સમજી કે શીખી શક્યા ન હો તો વિનયથી તમારે જરૂર તેમને પૂછીને સમજી લેવું કે શીખી લેવું, તમે જેટલા બેઠકાર રહેશો તેટલા લાભ ગુમાવશો.
૪. શાળાનો અભ્યાસ પૂરો કર્યા પછીજ શાળા છોડવી, અધુરા અભ્યાસે શાળા કદિ પણ છોડવી સલાહભર્યું નથી. એ વાત જરૂર ધ્યાનમાં રાખવી કે કાચું કદિ પણ મીઠાશ આપતું નથી.
૫. બપોરની છુટ્ટીની વેળાએ શાળા બહાર ખાવાનું વેચાતું હોય છે તે કદિ ખરીદવું નહિ, કારણ કે તે ઘણે ભાગે હલકું હોવાથી ઘણું નુકશાન કરે છે, જો ખાવાની જરૂર હોય તો કોઈ વસ્તુ વેરથીજ લઈ જવી યોગ્ય છે.

ભાઈ-ભાંડુ.

- કુંભારિકાનો ધર્મ છે કે તેણે પોતાનાં નાનાં ભાઈ-ભાંડુને સાચવવાં જોઈએ, તેઓ છેક નાનાં હોય તો તેમને જાત-જાતની નિર્દોષ રમતો રમાડવી, ફરવા લાઈ જવાં, સારી સારી વાર્તાઓ કહેવી અને શીખામણ આપી પ્રસન્ન રાખવાં.
૨. દરરોજ સાંજે અથવા દિવસમાં એકવાર તેમને મોપાટ લેવરાવવી. જુદી જુદી ખાખતના સવાલો પૂછવા, તેમજ આવડતી હોય તે કવિતાઓ પણ ગવરાવવી.
૩. તેઓ રમતી વખતે ધૂળમાં ન આળોટે, ગંદા થવા ન પામે, તેમજ તેમનાં કપડાં મેલાં ન થવાં પામે, અથવા જો મેલાં થયાં હોય તો તેને કઢાવી ધોવાની કે ધોવરાવવાની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ.
૪. તેમનાં પહેરવાનાં બધાં કપડાં સ્વચ્છ છે કે નહિ ? ખટન કે કસો, ખરાખર છે કે તૂટેલાં છે વગેરે ખાખતનું ધ્યાન રાખવું, જો તે ખરાખર ન હોય તો સરખાં કરી આપવા તજવીજ કરવી.
૫. કંઈપણ ખાવાની વસ્તુ પોતાની પાસે આવી હોય તો તે પહેલાં ભાઈ-ભાંડુનેજ આપવી ઘટે, અને ત્યારપછીજ પોતે ખાવી જોઈએ. એ વિવેકભર્યું ગણાય.

વ્રત-નિયમો.

કુમારિકાએ કૌમાર્યવ્રત તરીકે ગણાતાં વ્રતો કે નિયમો, તેના હેતુ સમજીને યોગ્ય અવસર આવતાં વિધિપૂર્વક આચરવાં જોઈએ, બનતાં સુધી કેટલીક સખીઓ સાથે તે કરવામાં આવે તો સારી રીતે થાય છે.

૨. એક બાબત ખાસ લક્ષમાં રાખવા જેવી છે કે વ્રતોના-દિવસો દરમિયાન આર્યકુમારિકાને ખિલકુલ ન છાજે તેવાં ઉઘાડાં ફટાણાં કે હલકી ભાવના પોષનારાં ગીતો તો નજ ગાવાં જોઈએ.
૩. કદાચ તમે વ્રતો કે નિયમોના હેતુઓ ન જાણતા હો તો તમારો ધર્મ છે કે તમારા વડીલવર્ગને વિનયપૂર્વક પૂછી તે જાણી લેવા જોઈએ, અને ત્યાર પછીજ તે આચરવા ઘટે.
૪. વ્રતો કે નિયમો આદર્યા પહેલાં પાકો વિચાર કરવો જોઈએ, અને તે એકવાર આદર્યા એટલે તેમાં લગ્નાર પણ ખામી ન આવવા પામે તેની પૂરી કાળજી રાખવી જોઈએ.
૫. ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું તો એ છે કે વ્રત કે નિયમો લેવા માટે ઉતાવળા થવું જોઈએ નહિ, કારણ કે તેમ કરવાથી કદાચ તંદુરસ્તીને ધક્કો પહોંચવા સંભવ છે.

ખીજને ત્યાં અતિથિ.

કુંભારિકાઓએ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે કોઈને ત્યાં અતિથિ તરીકે પોતાને જવાનો પ્રસંગ આવ્યો હોય તો સામાને અડચણરૂપ ન થઈ પડાયા તેની પૂરી કાળજી રાખવી જોઈએ.

૨. જેમને ત્યાં તમારે મેમાન થવાનો પ્રસંગ આવ્યો હોય તેમને ત્યાંની બધી વસ્તુઓ પોતાની જ છે એવી બુદ્ધિથી સંભાળપૂર્વક વાપરવી જોઈએ, તેમની વસ્તુઓને બેદરકારીથી નુકશાન પહોંચાડવાનો તમને હક્ક નથી.
૩. કોઈને ત્યાં પરોણા થયા હો ત્યારે બહુ સલુકાઈથી વર્તન રાખશો. જો તમે વાચાળ હો તો તે કુટેવ સુધારશો અને કોઈ પૂછે ત્યારે પ્રસંગપૂરતું જ વિવેકપૂર્વક બોલવાનું રાખશો.
૪. જગતમાં દરેક ઠેકાણેથી કંઈને કંઈ શીખવાનું જરૂર મળે છે, તેથી જેમને ત્યાં તમે ગયા હો તેમને ત્યાં શીખવા જેવું કે જાણવા જેવું કંઈ હોય તે જરૂર શીખવું, જાણવું અને પછી યોગ્ય રીતે આચરવું.
૫. તમે જેમને ત્યાં મેમાન તરીકે હો તેમના ગૃહકાર્યમાં યથા-શક્તિ મદદ કરવાનો તમારો આર્યધર્મ કદિપણ ચૂકશો નહિ, એ રીતે મદદ કરવાથી તેમનું કામ સરળ થવા સાથે તમારું વર્તન વિનયભર્યું ગણાશે.

તમારે ત્યાં અતિથિ.

કુમારિકાનો એ ધર્મ છે કે તેમને ત્યાં કોઈ અતિથિ તરીકે આવેલ હોય તો તેમને પ્રથમ મિષ્ટવાણીથી યોગ્ય આદર-સત્કાર જરૂર કરવો અને ત્યારપછી તેમનું આગમન કારણ વગેરે બાણવા પ્રયત્ન કરવો.

૨. તમારે ત્યાં કોઈ મેમાન તરીકે આવેલ હોય ત્યારે તેની ખબર પહેલી તકે તમારા ઘરના વડીલ વર્ગને-માતાપિતાને કે ભાઈ-બહેનને જરૂર કરશો.
૩. જ્યારે અતિથિ આવેલ હોય ત્યારે કદાચ વડીલ વર્ગમાંનું કોઈપણ હાજર નજ હોય તો તમે પોતેજ મર્યાદાપૂર્વક ખોટો સંકોચ ત્યજીને ઘટતો જવાખ આપવાનું ધ્યાનમાં રાખશો અને અપરિચિત સાથે બહુ છૂટ ન લેશો.
૪. આવેલા મેમાનની યોગ્ય અનુકૂળતાઓ બળવવા પૂર્વક તમારી નિત્ય ક્રિયામાં હરકત થવા ન પામે એ બાબતનો પૂરોપૂરો ખ્યાલ રાખશો, કારણ કે તે પહેલો ધર્મ છે.
૫. તમારે ત્યાં અવાર નવાર આવતા-જતા મેમાનોની યોગ્યતાઓથી હરહમેશ પરિચિત રહેશો, પછી જ્યારે જ્યારે તેઓ કાર્યપ્રસંગે આવે ત્યારે ત્યારે યોગ્ય આવકાર આપવાનું ચૂકશો નહિ.

રાચ-રચીલાં.

કુંભારિકાએ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે, તેણે ઘરનું રાચ-રાચીલું, સર-સામાન, વાસણ-કૂસણ અને ગાદલાં-ગોદડાંની પ્રથમ નોંધ કરી રાખવી અને પછી તે સર્વ તપાસતાં રહેવું.

૨. ઘરમાં ફરનીચર કે બીજા સરસામાન હોય તેને ધૂળ ન લાગે અથવા મેલો ન થાય તેટલા માટે તેને દરરોજ સાફ કરતા રહેવું જોઈએ, જરૂર કરતાં વધારે સામાન ઘરમાં ભરવો યોગ્ય ન ગણાય.
૩. ગાદલાં અને ગોદડાં બગડે નહિ, મેલાં થવા પામે નહિ, અથવા ઉંદર કાપી ખાય નહિ તેની પૂરી સાવચેતી રાખવી, તેને વ્યવસ્થાપૂર્વક ઉંચી જગ્યાએ મૂકવાં અને અઠવાડીએ કે પખવાડીએ તડકામાં તપાવવાં એ ઠીક ગણાય.
૪. તમારાં ઘરનાં વાસણ-કૂસણ ચળકતાં રાખશો, એટલું જ નહિ પણ તેને યોગ્યસ્થાને બરાબર ગોઠવશો, તેને કલ્પ કરાવવાની જરૂર હોય તો તુરત કરાવી લેશો.
૫. સરસામાન પુષ્કળ હોય પણ જો સર્વને યોગ્ય સ્થળે ગોઠવવામાં આવ્યો ન હોય તો તે શોભા આપતો નથી, ને ઉલટો ઉપાધિરૂપ થઈ પડે છે. માટે તેને પહેલી તકે ગોઠવશો, એમ કરવાથી ગૃહમંદિરની શોભા અને તમારી સુઘડતા તરી આવશે.

રસ્તે ચાલતાં.

કુંભારિકાએ સ્મરણમાં રાખવું જોઈએ કે જ્યારે તે જાહેર રસ્તા પર ચાલતી હોય ત્યારે છેક ઉતાવળી ચાલે નહિ ચાલતાં ગંભીર ચાલે મધ્યમ રીતે ચાલવું, રસ્તે જરૂર કરતાં વધુ વખત ન રોકાતાં જ્યાં જવાનું હોય ત્યાં પહોંચી જવું.

૨. શહેરમાં હો કે ગામડામાં હો, પરંતુ રસ્તે ચાલતાં જે એક ખાસ સાવચેતી રાખવાની છે તે ગાડી, ઘોડા, ગાય, ભેંસ અને કૂતરાં વગેરેને લગતી છે, તેમનાથી તમે વેગળાજ ચાલશો.
૩. જો રસ્તામાં તમને કોઈ તમારી સહીયર મળી હોય તો પણ વધુ વખત તેની સાથે વાતચીત ન કરતાં ટુંકમાંજ પતાવી વધારે કરવાની વાત તેને ઘેર ગયા પછી—તેને મળીને કરવાનું રાખશો.
૪. રસ્તાપર કોઈ ખેલ થતા હોય, નટ કે બજાણીયા નાચતા હોય તો ઉભા રહી તે જોવા માટે વધુ વખત થોભશો નહિ, કારણ કે તેવે સ્થળે હલકી રીતભાતવાળો વર્ગ પણ એકઠો થયેલ હોય છે.
૫. એક વાત ખાસ લક્ષમાં લેવી ઘટે છે કે રસ્તે ચાલતાં કંઈ ચીજ ખાવી નહિ કે કંઈ આવવું નહિ. જો કંઈ ખાવું હોય તો ઘેર જઈને ખાવું એ વિવેકભર્યું ગણાય.

લખતી વખતે.

કુમારિકાએ લખતી વખતે જે બાબત ધ્યાનમાં રાખવાની છે તે એ છે કે તેને કોઈને કોઈ પ્રસંગે કંઈને કંઈ જરૂર લખવાનું હોય છે. માટે તેણે તે માટે કેટલીક સાવધાનતાઓ રાખવી ઘટે છે.

૨. જ્યારે કૌપીણુક લખતા હો ત્યારે કાકું અથવા હોલ્ડર એવી રીતે પકડવું કે જેથી હાથનાં આંગળાં જરા પણ શાહીથી ખરડાવાં ન જોઈએ, વળી કપડાં વગેરેને ડાઘ ન લાગવા પામે તે માટે ધ્યાન રાખવું જોઈએ.
૩. જ્યારે તમે કૌપીણુક કે કાગળ લખતા હો ત્યારે વચ્ચે વચ્ચે કોઈ સાથે વાતો કરશો નહિ, તેમ કરવાથી વિચાર અને લેખનની એકાગ્રતા સચવાવા પામતી નથી અને પરિણામે કામ સારું થતું નથી.
૪. તમારી નોટોમાં, ચોપડીઓમાં, કૌપીણુકમાં કે રજીસ્ટરમાં લગાર પણ ડાઘ ન પડે તે માટે પૂરી કાળજી રાખશો, જે ખેદરકાર રહેશે. તો જરૂર ખગડશે અને તે જોઈ તમારું મન નારાજ થશે.
૫. જ્યારે કંઈ પણ લખવું હોય ત્યારે લખતાં પહેલાં ઓછામાં ઓછું બે ત્રણ કે તેથીએ વધુ વખત વિચાર કરવો અને ત્યારપછીજ લખવું શરૂ કરવું. તેમ કરવાથી લખાણ સુંદર અને છે અને લખ્યા પછી એકાદ વખત અવશ્યવાંચી જશે.

યોગ્ય કસરત.

કુમારિકાએ ખાસ લક્ષમાં રાખવા જેવી એક બાબત એ છે કે તેણે હંમેશ થોડી પણ યોગ્ય કસરત કરવી, તેમ કરવાથી શરીરના સર્વ અવયવો સુદૃઢ અને બળવાન બને છે.

૨. ‘ કસરત તો છોકરાંઓ માટે જ હોય છે, કુમારિકાઓ માટે હોતી નથી ’ એમ કંઈ નથી, છોકરાંઓ જેમ શરીર ધારણ કરે છે, તેમ કુમારિકાઓ પણ તે ધારણ કરતી હોવાથી તેના લાભો બન્ને માટે સમાન જ છે.
૩. તમને અનુકૂળ આવે તેવી કસરત જો શાળામાં શીખવવામાં આવી હોય તો તે કરવી હિતકારક છે, કદાચ તમે શીખ્યા ન હો તો માઈલ કે અર્ધો માઈલ દૂરવા-હરવા રૂપ કસરત તો અવશ્ય કરશો, કુમારિકાઓ દૂરવા-હરવામાં એકાંત નજ લેવો હિતાવહ છે.
૪. તમે શેરીમાં કે ઘરમાં કોઈ પ્રકારની નિર્દોષ રમત રમતાં હો તો તેમાં કસરતથી થતા કેટલાક લાભો સમાયેલા છે એ વાત તમારે ભૂલવી જોઈતી નથી.
૫. છેવટે તમે જે ગૃહકાર્ય કરતાં હો તો તે કરવામાં તમારાં મા-ખેનને મદદગાર થતાં હો તો તેમાં પણ કસરત સમાયેલી છે, પાણી ભરવામાં, ઢળવામાં, ખાંડવામાં, ગરબા ગાવામાં કે દેવમંદિરમાં જવા-આવવામાં પણ કસરત જ રહેલી છે.

મદદગાર.

કુમારિકાનો ધર્મ છે કે તેણે પોતાના માતા-પિતાનાં અને ભાઈ-ભાંડુનાં કામમાં શક્તિ મુજબ મદદગાર બનવું જોઈએ, એમ કરવાથી કામમાં કુશળતા મળે છે અને આરંભેલું કામ સહેલાઈથી આટોપાય છે.

૨. કોઈ પણ કામ સારી રીતે કરતાં શીખવું હોય તો તેના મૂળ કરનારની મદદે પહોંચવું, તે શી રીતે કરે છે તે જોવું, અવલોકવું અને વખત આવતાં તે કરવું, એમ કરવાથી જ કામ સારી રીતે શીખી લેવાય છે.
૩. કામ કરનાર તમારા વડીલને તમે કામમાં મદદગાર બનો તેથી તેઓ હંમેશા તમારા પર પ્રસન્ન રહેશે. એ પ્રસન્નતા અને તમારી મદદ એકત્ર થતાં તમે તેવું કામ પાર પાડવાની કુશળતા મેળવશો.
૪. ભવિષ્યમાં તમે જ્યારે યુવતિ અગર મોટી વયની સ્ત્રી થશો, ત્યારે આ રીતે અન્યને મદદ કરી શીખી લીધેલું કામ તમને સારી રીતે કરતાં આવડશે એ ધ્યાનમાં રાખશો.
૫. કોઈ પણ ઉપયોગી કામમાં અન્યને મદદ કરીને જે કુશળતા આજે તમે મેળવશો તે ભવિષ્યમાં તમને ઘણી ખપની થઈ પડશે, એટલું જ નહિ પણ ન્હાનપણથી તેવી કુશળતા મેળવવા માટે તમે જરૂર ખુશી થશો.

આનંદી સ્વભાવ.

કુમારિકાએ પોતાનો સ્વભાવ આનંદી રાખવો એવું છે. તેવા સ્વભાવવાળી કુમારિકાઓ બધાને બહાલી લાગે છે, આનંદી સ્વભાવ ધારણ કરવો એ મનુષ્ય માત્રને જ્યારે હિતકર છે તો કુમારિકાને કેમ ન હોય ?

૨. તમારા સ્વભાવને એવી રીતે કેળવો કે, જેથી તે નિરંકુશ બની જઈ ગુસ્સો કરતાં ન શીખે, તમારું મુખકમળ પ્રસન્ન રાખો, જેનું મુખકમળ શોકવડે કરમાયેલું જણાય છે તેની સાથે કોઈ વાતચીત કરવા પણ ઇચ્છતું નથી.
૩. આનંદી સ્વભાવ ધારણ કરનારી કુમારિકાઓ પોતાના પરિચયમાં આવનાર સર્વ તરફ આનંદમય વાતાવરણ વિસ્તારી શકે છે, એ કારણથી આનંદી સ્વભાવ એ કુમારિકાઓનું ભૂષણ છે.
૪. આનંદી સ્વભાવ કે પુશ્પિમિજ્જ રાખવાથી ચહેરા હંમેશા પ્રકુલિત રહે છે. એટલું જ નહિ પણ એ ગુણ તન અને મનપર પણ બહુ સુંદર અસર કરવા શક્તિમાન થાય છે.
૫. સદા સર્વદા શોકમગ્ન રહેનાર સ્ત્રીઓનો કે બળીયલ સ્વભાવની કુમારિકાઓનો પરિચય જ ન કરશો, કારણ કે તેવો પરિચય ભવિષ્યમાં ધીમે ધીમે તમારા પર પણ અસર કરવા આગળ ધપશે.

વાચન-મનન-નિદિધ્યાસન.

કુમારિકાએ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી ખાખતોમાં એક એ ખાખત પણ સમાવેશ પામે છે કે, તેણે પોતાને જ ઉત્તમ જણાતાં વિવિધ વિષયનાં પુસ્તકોનું વર્ગીકરણ કરી રાખવું અને ત્યારપછી અનુકૂળતાએ તેવાં પુસ્તકો મંગાવી રાખી ક્રમસર વાંચતાં રહેવું જોઈએ.

૨. હંમેશાં એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી કે જેવો પોતાનો અધિકાર હોય ત્યાં યોગ્યતા હોય તેવાં જ પુસ્તકો વાંચવાથી લાભ થાય છે. અધિકાર વિનાનું વાચન કંઈપણ ઉપયોગી થતું નથી. માટે પોતાની યોગ્યતા વિચાર્યા વિના પુસ્તક હાથમાં લેવું નહિ.
૩. જીવનને ઝેરમય બનાવનાર તરીકે સિદ્ધ થઈ ચૂકેલાં અમૂક નવલકથાનાં પુસ્તકોને નજરે પણ નીહાળશો નહિં, નજરે નીહાળવાની આજ્ઞા નથી તો તેનો સ્પર્શ કરી તે વાંચવાની તો હોય જ શાની ?
૪. ઉત્તમ પુસ્તકો અથવા ઉત્તમ લેખો વાંચવાથી જીવનમાં ઉત્તમ સંસ્કારો પાડવાનું સૂઝે છે, ત્યારપછી તે પાડવાના વિચારો થાય છે, અને પરિણામે તેવા જ સંસ્કારો પડે છે.
૫. ઉત્તમ પુસ્તકોનું વાચનમાત્ર કરવાથી કાર્ય સરે તેમ નથી પરંતુ તેવાં પુસ્તકોની અમૂક લીટીઓ વાંચ્યા પછી તે પર થોડીવાર સુધી વિચાર કરવો, તેનું મનન કરવું, અને પછી ધીમે ધીમે તે વિષે ઉંડાણમાં ઉતરવું, આ ક્રમ બરાબર જાળવ્યા પછી નિદિધ્યાસન એટલે તેનું પુનરાવર્તન કરવું.

નિર્ણય અથવા નિશ્ચય.

કુમારિકાએ કોઈ પણ વિષયનો બન્ને બાબુનો પહેલાં અભ્યાસ કરવો, એકપક્ષી કિંવા એકતરફી મત કદિ પણ બાંધવો ન જોઈએ, કોઈથી દબાઈને પણ ખોટાપક્ષમાં લગાર પણ તણાવું નહિ જોઈએ.

૨. તમારા કાને કોઈપણ નવીન વાત આવી, કિંવા અફવા આવી અને તે વિષે જાણવાની તમારી ઈચ્છા હોય તો વધુ ખાત્રી કરો, તપાસ કરો, અનુભવ લેવાની જરૂર જણાય તો તેમ પણ કરો અને ત્યારપછી જ કંઈપણ નિર્ણય પર આવવાનું રાખો.
૩. ઉતાવળો અને એકતરફી અભિપ્રાય બાંધી લેવાથી વ્યાવહારિક જગતમાં આપણી કિંમત ઘટે છે, એટલું જ નહિ પણ તેવી જાતનો અભિપ્રાય આખરે બદલવાની જરૂર પડે છે.
૪. ચોક્કસ પ્રકારનો અભ્યાસ, અનુભવ, જ્ઞાન અને ખાતરી કર્યા પછીના જ અભિપ્રાયનું કંઈપણ વજન પડે છે, માટે કોઈ પણ પ્રકારના અભિપ્રાય કે નિશ્ચય પર આવતાં પાકો વિચાર કરો.
૫. કોઈપણ વ્યક્તિ અમૂક ગંભીર વિષયપર જ જો તમારો અભિપ્રાય જાણવા માગે તો તે આપવા કદિયણ ઉતાવળા ન થતાં તેમને કહેશો કે ‘તે વિષે વિચાર કરી તમને મારો મત જણાવીશ.’

સીવણ-ભરત-ગુંથણ.

કુંભારિકાએ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે તેણે દરરોજ કંઈને કંઈ નવું શીખવું જોઈએ. તે માટે દરેક માસનો ચોક્કસ પ્રકારનો કાર્યક્રમ વિચારપૂર્વક જરૂર અગાઉથી ગોઠવી રાખવો જોઈએ.

૨. શીખવા જેવી કેટલીક કળાઓ હોય છે, તેમાં સીવણકળા, ભરતકળા અને ગુંથણકળાનો સમાવેશ થાય છે; શ્રદ્ધાકાર્યથી પરવાર્યા પછી અનુકૂળતાએ ઉપરની કળાઓ પૈકી કોઈ એક જરૂર શીખવા ચત્ન કરવો.
૩. ચણીયા, પોલકાં જેવાં સ્ત્રીઓનાં અને પહેરણ, ખમીસ જેવાં પુરૂષોનાં વસ્ત્રો નવાં સીવતાં કે સાંધતાં શીખવાની ખાસ જરૂર છે; એમ કરવાથી પૈસા બચે છે એટલું જ નહિં પણ વખત ઉપયોગી કામમાં પસાર થાય છે.
૪. સીવણ, ભરત અને ગુંથણ એ ત્રણે કળાઓમાં ઉત્તરોત્તર વધુ યોગ્યતાની અને કુશળતાની જરૂર છે, છતાં સીવણ કળાનો ઉપયોગ કરવાની તક સૌથી વધારે પ્રમાણમાં લેવી પડે છે એ જાણીતું છે.

આ ત્રણે કળાઓમાં તમે કુશળ થાઓ તે માટે તમાર શહેરમાં કે ગામમાં જ્યાં જ્યાં કળાકૌશલ્યનાં પ્રદર્શનો ભરાતાં હોય તે જોવાની બનતાં સુધી એકપણ તક ચૂકશો નહિ. ઉત્તમ નમુનો જોયા પછી તેની ઉપયોગિતા લક્ષમાં લઈ તમે પણ તેવો કરવાની વૃત્તિ રાખશો.

વૈદિકજ્ઞાન.

કુમારિકાએ આ ત્રણ વાતની જરૂર માહિતી મેળવવીએછએ કે, બાલબચ્ચાં શી રીતે ઉછરે છે, પોષાય છે અને મોટાં થાય છે ? આ ત્રણે બાબતનું જ્ઞાન, અનુભવ અને સૂચના જ્યાંથી મળે ત્યાંથી મેળવવી કામની થઈ પડે છે.

૨. દરેક કુમારિકાએ થોડું પણ વૈદિક જ્ઞાન મેળવવું જરૂરનું છે, તે જ્ઞાનની ઓછી અગત્ય નથી, તે બાળીને આચારમાં મૂકવાથી જ જીવન આરોગ્યમય અને સુખમય થાય છે.
૩. જે ઘરમાં વૈદિક જ્ઞાન નથી. તે ઘરના ઘણાખરા પૈસાનો જરૂર ખોટો વ્યય થાય છે, જે વૈદિક જ્ઞાન હોય તો તેવા ખોટા ખર્ચથી લગભગ બચી જવાય છે.
૪. ડાશીઓ અગર આધેડ વયની સ્ત્રીઓ તમને જે જે ઉપચારો કહે તેવા તથા તમારા અનુભવથી સિદ્ધ થયા હોય તેવા ઉપચારોની પ્રસંગે પ્રસંગે જરૂર નોંધ કરતા રહેશો. એ નોંધ ભવિષ્યમાં તમને ઘણી ઉપયોગી થઈ પડશે.
૫. જરાતરા માથું દુખે કે પેટમાં દુખે, એ જો કે ચલાવી લેવું એમાં જેમ ડહાપણ નથી, તેમ તેવે પ્રસંગે પોતાની વિદ્યાનો ઉપયોગ ન કરતાં સીસીઓ લઈ દોડ્યા જવું એમાં પણ ડહાપણ નથી, માટે વિચાર કરો, વ્યાધિનું મૂળ જુઓ અને તેનો ઉપાય કરો.

ભાષાજ્ઞાન.

કુમારિકાએ પોતાની માતૃભાષાનું જ્ઞાન ઉત્તમ પ્રકારનું મેળવવું જોઈએ, ઉપરાંત બને તો બીજી ભાષાઓ—હિંદી, મરાઠી, બંગાળી, સંસ્કૃત અને અંગ્રેજી વગેરે શીખવા પણ પ્રયત્ન કરવો એ કેટલેક અંશે હિતકર થઈ પડે છે.

૨. જો પોતાની માતૃભાષાનું જ્ઞાન સારી રીતે મેળવ્યું હોય તો તેથી પત્ર, લેખ અને નિબંધ વગેરે સારી રીતે લખી શકાય છે, એટલું જ નહિ પણ તેવાં જ્ઞાનથી સામા મનુષ્યપર બોલીચાલી વડે સારી અસર કરી શકાય છે.
૩. ભાષા શુદ્ધ હોવી જોઈએ એટલું જ નહિ પણ તે અંગ્રેજી કે પરભાષાના શબ્દોના ખીચડા વગરની હોવી જોઈએ પોતાની ભાષામાં વાક્યે વાક્યે અન્ય ભાષાનો શબ્દ મેળવવો પડે એ ઉત્તમ ભાષાજ્ઞાન ન ગણાય.
૪. જેમ વક્તા થવાની અભિલાષા હોય તો ભાષાજ્ઞાન જરૂરનું છે, તેમ લેખક થવા ઇચ્છનારને પણ તેની તેટલીજ જરૂર છે અને વ્યવહારમાં તો ઉત્તમ પ્રકારનું ભાષાજ્ઞાન ઘણું કાર્યસાધક મનાય છે એ જાણીતું છે.
૫. પોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે જેટલી ભાષાઓ શીખી શકાય તેટલી શીખવી સારી છે, કારણ કે તેમ કરવાથી તેનું સાહિત્ય વાંચવાનો એક નવો માર્ગ ખુલ્લો થાય છે.

મરણપ્રસંગ.

કુમારિકાએ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી વાત છે કે પોતાના સગાં-સ્નેહિવર્ગમાં કોઈનું મરણ થયું હોય તેણે તે પ્રસંગને ઉચિત ક્રિયા કરવાનું કદિપણ ભૂલવું જોઈએ નહિ.

૨. મરણ પ્રસંગે શોક થાય એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ કૃત્રિમ-પણે રાગડા તાણીને રોવું-મ્હોં વાળવાં કે ચોકમાં છાજીમાં લેવાં એ એક પ્રકારની કુરૂદિજ છે તેવી રૂઢિનો ત્યાગ કરવા માટે લોકમત કેળવશે.
- ૩ મરણ પ્રસંગે નજદીકના સંબંધી પાસે જવાનો હેતુ દીલાસાના બે શબ્દો કહી શોક શમાવવાનો હોય તે ભૂલી જઈ મરનારની વિધવિધ વાતો સંભારી શોકમાં વધારો કરાવવાનું યોગ્ય ન ગણાય.
- ૪ મરણ પછી દહાડો [જમણ] કરવામાં આવે છે તે રૂઢ પુરાતન કાળમાં ઉપયોગી અને સહેતુક પણ હશે; છતાં આજે તે નિરૂપયોગી સિદ્ધ થઈ છે તેથી તેવાં કાર્યોમાં ભાગ લેવો યોગ્ય ન ગણાય.
- ૫ મરણ કોઈનું કાલ તો કોઈનું આજ પણ તે થવાનું છે જરૂર, તેથી તેવે વખતે વિવેક-બુદ્ધિ તજવી નહિ, વિવેક-બુદ્ધિ તજી મોટા અવાજોથી રડી દુઃખી થવું અને દુઃખી કરવા તેથી કશો અર્થ સરતો નથી.

મંદવાડપ્રસંગ.

- કુમારિકાએ સ્મરણમાં રાખવું જોઈએ કે ઘરમાં કેઈ માંદુ હોય તો દહીંની શાંતિનો ભાગ થવા ન પામે તેમજ દહીંનાં મનપર ખરાબ અસર પણ થવા પામે નહિ.
- ૨ મંદવાડ પ્રસંગે દવા આપવાને નીમેલે વખતે દવા સંભાળ-પૂર્વકજ આપવી જોઈએ, જો તેમાં ગફલત થાય તો કોઈ વખત પરિણામ ભયંકર થઈ પડે છે, માટે તે વિષે ખરાબર લક્ષ રાખવું.
- ૩ દહીંને જોવા માટે કોઈ આવે ત્યારે તેના ઓરડામાં જઈ ગંભીરતા ધારણ કરીને એકમેકના કાનમાં કહાચ સારી વાત પણ કરવામાં આવતી હોય તો પણ દહીંપર તો તેની ખરાબ અસર થવા પામે છે, માટે તેવી વાત દહીંના ઓરડામાં કરવી ન જોઈએ.
- ૪ દહીંનું ખીછાનું દરરોજ સાફ રહેવું જોઈએ, ઓછાડ, આદર વગેરે દરરોજ બદલવાં જોઈએ, દહીંનું દર્દ દૂર કરવામાં તેવી સ્વચ્છતા પણ કેટલેક અંશે મદદ કરી શકે છે એ ધ્યાનમાં રાખવું.
- ૫ દહીંની આસપાસનું વાતાવરણ જો શાંતિમય હોય તો તેથીજ કેટલાંક દર્દ તો દૂર થઈ જાય છે માટે તેવું વાતાવરણ જાળવવાનું ખાસ લક્ષમાં રાખવું જોઈએ.

પર્ય-પૂટણ.

પર્ય-પૂટણ

કુમારિકાએ ખાસ લક્ષમાં રાખવા જેવી બિના એક એ છે કે તેણે પોતાની સ્થિતિ અનુસારેજ પર્ય કરવો, ઘરની સ્થિતિ જોયા વિના પર્ય કર્યે જવાથી દુઃખી થવાય એટલું જ નહિ પણ લોકો ખરાબ મત ખાંધશે.

- ૨ અન્ય કુમારિકાઓનાં ઉંચા કપડાં લત્તાં કે ઘરેણાં જોઈને તેવાં કપડાં લત્તાં માટે કે ઘરેણાં માટે કદિ પણ તમારા માતા પિતા પાસે હઠ કરશે નહિ, સાદાં વસ્ત્રો પહેરી ઉંચા વિચારો કરી વર્તવામાં જ તમારી ખરી શોભા રહેલી છે.
- ૩ જે તે વસ્તુ ખરીદ કરી, ઘરમાં ભરી નાહક પૈસાની ખરબાદી કરાવશે નહિ, વસ્તુની જરૂરીયાત અને ઉપયોગિતા લક્ષમાં લીધા પછીજ ખરીદ કરવાનું ધોરણ રાખવું જોઈએ.
- ૪ કોઈ પણ જાતનો પર્ય કરતી વખતે એ જરૂર જોવું કે અમૂક વસ્તુની ખરેખરી અગત્ય છે કે નહિ ? તેમજ તે વિના ચલાવી લઈ શકાય તેમ છે કે નહિ ? તે વિચાર્યા પછીજ જરૂર હોય અને તે વિના ચલાવી શકાય તેમ ન હોય તો પર્ય કરવો.
- ૫ એ વાત ખડું લક્ષમાં રાખવા જેવી છે કે આવકનો વિવેક-પૂર્વક વ્યય કરવાથી અને કરાવવાથીજ આખું જીવન સુખમય પસાર થાય છે.

પરચુરણ નોંધ.

કુમારિકાએ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે તેણે પોતાનાં ઘરમાં પોતાના ઉપયોગ માટે એક મોટી નોટબુક રાખવી અને તેમાં પરચુરણ વિગતોની હરહંમેશ નોંધ કરતા રહેવું જોઈએ.

- ૨ આખા મહિના દરમ્યાન દૂધ કેટલું લેવાયું, તે તારીખ અને વાર પ્રમાણે નોંધવું અને મહીનો પૂરો થતાં દૂધનો હિસાબ ચૂકવવો અને તેવી બીજી નાની નાની બાબત માટે પણ લક્ષમાં રાખવું.
- ૩ ધોળીને કપડાં અપાતાં હોય તો તે કઈ તારીખે કેટલાં અપાયાં, ક્યારે ધોવાઈને આવ્યાં, કેવાં ધોયાં, વગેરેની વ્યવસ્થા પણ હાથમાં લેવી જોઈએ.
- ૪ ઘરનાં વાસણ-ફૂસણ, ગાદલાં-ગોદડાં, વગેરે વસ્તુઓની નોંધ રાખવી જરૂરની છે, કે જેથી તેમાં કોઈ વખત વધઘટ થતાં વિચાર કરી શકાય.
- ૫ બીજી કેટલીક એવી વિગતો હોય છે કે, જેની નોંધ રાખવાથી પોતાના માતા પિતાનો કે સાસરે ગયા પછી ત્યાંના કોઈનો તેની નોંધ રાખવાનો પરિશ્રમ ખચે માટે એવી નોંધ કરતાં શીખવું એ યોગ્ય ગણાય.

વિવિધવર્તમાન.

કુમારિકાએ પોતાનાં ઘરમાં, કુટુંબમાં, ગામમાં કે શહેરમાં અને અને તો દેશમાં શા શા નાના મોટા બનાવો બની રહ્યા છે તેથી હરહમેશ વાકેફ રહેવું ઘટે છે.

- ૨ બે જગતમાં ચાલતી પ્રવૃત્તિઓથી બાણીતા રહેવાતું ન હોય તો તે વિષયના થોડા ઘણા અનુભવથી પણ બેનસીબ રહેવાય છે, માટે બાણવા યોગ્ય લાગતી પ્રવૃત્તિઓ વિષે જરૂર જ્ઞાન મેળવવું.
- ૩ પોતાની આસપાસ બનતો નાનો મોટો દરેક પ્રસંગ કે બનાવ જરૂર કંઈ ને કંઈ બોધ આપે છે તે લેવા ચૂકવું નહિ.
- ૪ ઉત્તમ પ્રકારનાં પુસ્તકો વાંચીને કે ઉત્તમ સ્ત્રીઓનો સહવાસ કરીને પોતાની બુદ્ધિ, જ્ઞાન, અનુભવ અને આવડતમાં પ્રસંગે પ્રસંગે જરૂર વધારો કરતા રહેશો.
- ૫ જગતની વિધવિધ પ્રવૃત્તિઓથી બાણીતા રહેવાસાડૂ વર્તમાનપત્રો, માસિકો ચોપાનીયાઓ વિગેરે વાંચવાનો જરૂર મહાવરો પાડશો, અને તો તેવાં થોડાક પણ પત્રો મંગાવશો.

સાસરવાસ.

કુમારિકાને એ વાતનો સહજ ખ્યાલ આવી જાય છે કે પરણ્યા પછી સાસરે જવાનું હોય છે તેમજ ઉત્તર [પછીનાં] જીવનનો ઘણો ખરો ભાગ ત્યાંજ પૂરો કરવાનો હોય છે. તે જીવન સ્ત્રીજીવનને નામે ઓળખાય છે.

- ૨ સાસરે જતાં પહેલાં તમારા માતા પિતાએ તેમજ નજ-દીકનાં સંબંધી જનોએ આપેલી સામાન્ય અને વિશેષ સૂચનાઓ તેમજ શીખામણો ધ્યાનમાં રાખી તે મૂજબજ પોતાનું આચરણ રાખવું, એમ કરવાથી સાસરામાં પોતાની ઉત્તમ છાપ પડે છે.
- ૩ સાસરે ગયા પછી તમારા સાસુ, સસરા, જેઠ, જેઠાણી, દિયર, દેરાણી, નણંદ વિગેરેના સ્વભાવને ખરાખર ઓળખશો. અને ત્યારપછી તેમને અનુકૂળ વર્તવાની તમારી ફરજ કદિ-પણ ભૂલશો નહિ.
- ૪ વિનય અને સહનશીલતા આ બે સફળતાજી જો તમે કેળવ્યા હશે તો જરૂર તમે તમારા સાસરવાસમાં તમારું જીવન સુખમાં તેમજ શાંતિમાં પસાર કરી શકશો.
- ૫ જીવનનો એક ભાગ તમે કુમારિકા અવસ્થામાં પૂરો કર્યો, હવે પરણ્યા પછીનો ભાગ સાસરવાસમાંજ પૂર્ણ કરવાના હોય છે. તે બંને જીવનમાં કંઈ ને કંઈ નવું શીખવાની તથા અનુભવ વધારવાની મળતી તકોનો સફળ-યોગજ કરશો.

બાલ-બચ્ચાં.

કુમારિકાએ એ વાતની માહિતી મેળવી લેવી ઘટે છે કે
“ બાલબચ્ચાંને શી રીતે સાચવવાં, તેઓ શી રીતે સારા
સંસ્કાર ધરાવનાર બને; તેમજ શી રીતે શરીરે નિરોગી
અને મનથી પવિત્ર રહે ? ”

- ૨ હિંદુસ્થાનમાં બાળકોનાં મરણનું વધુ પ્રમાણ જોવાય છે,
તેનાં અનેક કારણોમાં બાળ ઉછેરનાં અને બાળકોનું આ-
રોગ્ય કેમ જળવાય તેનાં જ્ઞાનની ખામી એ જ કારણો
મુખ્ય છે.
- ૩ તમે ભલે કુમારિકા હો તેની કશી ચિંતા નહિ, પરંતુ
બાલ-બચ્ચાં ઉછેરવાનું સાહિત્ય જેટલું પ્રકટ થયું હોય
તેટલું અવકાશ મળતાં જરૂર વાંચી લેવું, કારણકે તે
તમને ભવિષ્યમાં સહાયક થશે.
- ૪ બાળકોને ઉછેરવાનું કામ પદ્ધતિસર જેઓ બાણ છે તેઓજ
તેમને બહાદુર બનાવી બાણ છે એમ કહેવામાં અતિશયો-
ક્તિ કરી ન ગણાય.
- ૫ બાલ-બચ્ચાંને ઉછેરવાં તેમને કેળવવાં, તેમની વિજ્ઞાસાને
વૃદ્ધ કરવી, તેમને સંસ્કારી બનાવવાં અને તેમને તાંદુરસ્ત
રાખવાં એ તેમના પ્રતિની આદર્શમાતા તરીકે પવિત્ર
કરજ છે.

સાર-સંભાળ.

કુમારિકાએ કુટુંબના દુઃખ ભોગવતા સંબંધી જનોને દી-લાસાથી કે શક્તિ મુજબની સહાયથી સાંત્વન આપવું ઘટે છે, એટલું જ નહિ પણ બની શકે તો કામ ધંધા વગરના થઈ પડેલાઓને કામ મળે તેવી તજવીજ પણ કરી આપવી.

- ૨ પોતાનાં ઘરમાં દાસ-દાસી, નોકર-ચાકર, કે ગાય-ભેંસ વિગેરે પોતાનાં આશ્રિત વર્ગની પણ સંભાળ લેવાની ફરજ ચૂકવી જોઈએ નહિ.
- ૩ પોતાના આડોશી-પાડોશી વર્ગમાં કોઈ માંદુ થઈ ગયું હોય તો તેમની ખર-ખખર લેવાનું ધ્યાનમાં રાખવું, એટલું જ નહિ પણ તેમને માટે દવા વગેરે લાવી આપવા રૂપ સહાયતા કરવા ચૂકવું નહિ.
- ૪ પોતાનાં સગાં-સ્નેહિવર્ગમાં કે કુટુંબી જનોમાં કોઈ માંદા થઈ ગયેલા હોય તો તેમની અવારનવાર ખખર લેતા રહેવાનું જરા પણ વિસરવું નહિ, અનેક કર્તવ્યોમાંનું તે એક અગત્યનું કર્તવ્ય છે.
- ૫ પોતાનાં કપડાં લત્તાંની, દર-દાગીનાની, પેટી-પટારાની કે પુસ્તક વગેરેની સાર-સંભાળ અઠવાડીયે કે પખવાડીયે જરૂર લેતા રહેવું, તેમ નહિ કરતાં રહેવાથી તેમાં ઉદ્ભવ વિગેરે પેસી જઈ તેની પાયમાલી કરી મૂકે છે.

ભવિષ્ય જીવનનો પ્રશ્ન.

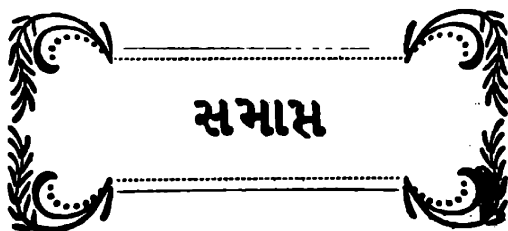
કુમારિકાએ પોતાનાં ભવિષ્યનાં જીવનનો પ્રશ્ન તો આપણા સંસારના ધોરણ મુજબ પોતાના માતાપિતા પરજ મૂકવો વધુ ઠીક લાગે છે, કારણ કે તેમાં ઘણું ભાગે તેઓ અનુભવી હોઈ કેટલીક અગવડો, અને સગવડો જોયા પછી નિકાલ લાવે છે એ ઠીક છે.

- ૨ 'દીકરી ને ગાય, જ્યાં દોરે ત્યાં જાય.' એ કહેવતને માન આપવાનું તો જ્યાં માતાપિતાઓ ધર્મપરાયણ અને નિર્લોભી હોય ત્યાંજ સંભવે છે. મનુષ્ય જેવું ઉત્તમોત્તમ પ્રાણી અન્યાય સાંખી રહે એ કદિ ઇચ્છવા યોગ્ય નથી.
- ૩ જ્યારે તમારા માતા પિતા તમારાં ભવિષ્યનાં જીવનનો સંબંધ બાંધે ત્યારે તે સંબંધ માટે ખાસ કરીને વયનો મુકાબલો જરૂર કરશે, જે તમારા કરતાં તમારા પતિનું વય ત્રણ-ચાર ગણું વધારે હોય તો તેવો સંબંધ કબુલ કરવાની દૃઢપણે ના પાડશે.
- ૪ કદાચ તમારા જાણવામાં પણ ન આવે તેવી રીતે તમારો અયોગ્ય સંબંધ બંધાઈ ગયો હોય અથવા બાંધી દીધો હોય તો તેને તમે વિનયપૂર્વક તમારા માતા પિતાની કે મહાજન વિગેરેની મદદથી તોડાવી શકો છો.
- ૫ ઘણા સંબંધ અને અધર્મી માતાપિતાઓ દીકરીને વેચાણ માટેની એક વસ્તુ માનીને વેચે છે તે ચલાવી લેવા યોગ્ય નહિ હોવાથી જ આ પ્રશ્ન કુમારિકાઓએ પણ મૌનપણે તપાસી જોવો ઘટે છે.

સંગીતકળા.

કુમારિકાએ પોતાના તેમજ કુટુંબીજનોના વિનોદ માટે સંગીતકળા એટલે ગાયનકળા શીખી લેવાની ખાસ જરૂર છે.

- ૨ સંગીતમાં ધર્મ, નીતિ, શૃંગાર, હાસ્ય, વીર અને કરૂણા વગેરે રસનાં કાવ્યોનો સમાવેશ થાય છે.
- ૩ હારમોનીયમ, દીલરૂખા, સારંગી, તબલાં અને નરધાં વગેરે સંગીતનાં સાધનો ગણાય છે.
- ૪ સંગીતનો પ્રભાવ એવો છે કે, ગમે તેવો શોકાતુર મનુષ્ય પણ સંગીત સાંભળતાં થોડો વખત તો શોક વિસરી જાય છે.
- ૫ સંગીતની કળા પુરૂષ અને સ્ત્રી ઉભયને માટે એક સરખી ઉપયોગની છે, એટલું જ નહિ પણ જીવનને આનંદી અને રસિક બનાવવામાં ભારે સહાય કરે છે.

ધર્મપત્ની.

કાર્યેષુ મંત્રી

ગૃહરાજ્યમાં પુરુષ અને સ્ત્રીનો દરજ્જો વાસ્તવિક રીતે રાજા અને રાણી તરીકેનો ગણી શકાય. જેમ રાજ્ય સંભાળનારે અનેક બાબતો વિષે કાળજી રાખવાની છે તેમ ગૃહરાજ્ય સંભાળનારે પણ તે રાખવાની હોય છે.

ગૃહરાજ્યનો કારોબાર વ્યવસ્થાપૂર્વક ચાલે—તેમાં અંધાધુંધી ન ચાલવા પામે તે માટે પુરુષોનો દરજ્જો એક રાજા જેવો હોવા છતાં ગૃહરાજ્યની ખરી અધિષ્ઠાત્રી કે રાણી તો સ્ત્રી જ હોઈ શકે છે.

ગૃહરાજ્યનાં કાર્યો વિધવિધ હોય છે. તેમાંનું કયું પહેલું કરવું અને કયું પછી કરવું એ સર્વની મંત્રણા કરવાનું મુખ્ય કાર્ય ગૃહરાણી ગણાતી સ્ત્રીનું જ છે. જેવી રીતે એક મંત્રી રાજ્યનું તંત્ર ચલાવવાની જવાબદારી માથે ઉઠાવે છે, તેવી જ રીતે ગૃહરાજ્યનાં તંત્રની જવાબદારી મુખ્યત્વે સ્ત્રી ઉપરજ રહેલી છે. પુરુષ તો ગૃહરાજ્યનો નિભાવ કરવા માટે મુખ્યત્વે ધન ઉષાજન કરવાનાં કાર્યમાં મસ્તુદ રહે છે—વ્યાપાર કે નોકરી વડે ધન મેળવવામાં તેનો મનોવ્યાપાર ચાલી રહ્યા હોય છે. તેથી

સીધી રીતે ગૃહરાજ્યમાં તેનો હાથ રહેતો નથી. અલબત્ત, સ્ત્રી અને પુરૂષ પરસ્પર ગૃહરાજ્યનાં કાર્યોની યોગ્ય રીતે મંત્રણા ચલાવે છે ખરા; પણ તેનો પ્રધાનપણે અમલ તો સ્ત્રીથીજ થાય છે. પુરૂષનો હાથ જ્યારે પ્રધાનપણે ધન ઉપાર્જન કરવામાં જ હોય છે, ત્યારે સ્ત્રીનો હાથ મુખ્યત્વે મેળવેલા ધનનો ગૃહરાજ્યમાં યોગ્ય ઉપયોગ કરવામાં હોય છે.

ઉપર પ્રમાણે પુરૂષ અને સ્ત્રીનાં મુખ્ય કાર્યો જૂદાં જૂદાં છે. તેથી જ્યાં સુધી તેઓ પોતાનાં ક્ષેત્ર સિવાય અન્ય ક્ષેત્રોમાં માથું મારતા નથી, ત્યાં સુધી તો તેનો કારોબાર ઉત્તમ પ્રકારે થયા કરે છે. પણ સ્ત્રી અને પુરૂષ જો એકમેકનાં પ્રધાનકાર્યો ચૂકી જાય તો ગૃહરાજ્ય ચલાવવામાં જરૂર અંધાધૂંધી થઈ રહે. પુરૂષ જે ધન કમાઈ લાવે તેનો વિચારપૂર્વક ઉપયોગ સ્ત્રીએ કરવો જોઈએ. વાતવાતમાં ગૃહકાર્યમાં સ્ત્રીએ પુરૂષનું ધ્યાન ખેંચવાની જરૂર નથી; પણ એક રાજ્યમંત્રી જેમ પોતાનાં કાર્યો યોગ્ય રીતે સંભાળી લે છે તેમ ગૃહરાજ્યનાં સર્વ કાર્યો સ્ત્રીએ સંભાળી લેવાં જોઈએ. આ સ્થળે ગૃહરાજ્યનાં કાર્યો ગણાવવાની જરૂર નથી, કારણ કે જૂદા જૂદા પુરૂષોની આવક વધુ ઓછા પ્રમાણમાં હોય છે તેથી તેનો ઉપયોગ પણ તે મુજબ જ કરવાનો હોય છે.

સંક્ષેપમાં કહીએ તો ગૃહરાજ્યનાં કાર્યોનો ભાર મુખ્યત્વે બીજાં કાર્યો માટેજ રોકાયેલા પુરૂષ ઉપર નહિ લાદતાં ગૃહરાજી એ જ ઉચકી લેવો યોગ્ય છે—કાર્ય વિભાજની બહેંચણીની નજરે જોતાં પણ એજ ન્યાયયુક્ત લાગે છે.

કરણેષુ દાસી.

જેમ એક રાજ્યમાં હોય છે તેમ, ગૃહરાજ્યમાં પણ કાર્યની સિદ્ધિ માટે અનેક કારણો-સાધનો હોય છે. આ સાધનોનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવાનાં કાર્યમાં ગૃહરાજી એક સ્વયંસેવિકાના દરજ્જા ઉપર મૂકાય છે. સ્વયંસેવિકાના સેવાભાવનું માપ જેમ કાઢી શકાય નહિ તેમ, ગૃહરાજ્યનાં સાધનોનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવામાં તે એટલી બધી પરોવાયલી રહે છે કે તેનું માપ કાઢવું પણ કઠણ થઈ પડે.

જેમ એક રાજ્યમાં સર્વ વસ્તુઓ પોતપોતાનાં સ્થાનકે ગોઠવવામાં આવેલી હોઈને જ શોભા આપે છે, તેમજ ગૃહરાજ્યમાંની સર્વ વસ્તુઓ ઉચિત સ્થાનકે ગોઠવવામાં અને તેમ કરીને ગૃહરાજ્યની શોભા અને ઉપયોગિતામાં વધારો કરવાનું કામ એક ઉદ્યોગપરાયણ સ્વયંસેવિકા જે સુંદર રીતે બજાવે છે તે રીતે જ એક ગૃહરાજી પણ સ્વયંસેવિકા બનીને બજાવતી હોય છે.

ગૃહરાજ્ય ચલાવવામાં મુખ્યત્વે જે સાધન-નાણાની જરૂર પડે છે, તે મેળવવાનો તેમજ તે દ્વારા ગૃહરાજ્યનાં ઉપયોગી સાધનો વસાવવામાં જેમ એક પુરૂષનો હિસ્સો રહેલો છે; તેમ આ સાધનોનો યથાસ્થાને ઉપયોગ કરીને તેને સાર્થક બનાવવાનો હિસ્સો એક ગૃહરાજી ઉપર પણ રહેલો છે. આ પ્રકરણમાં 'દાસી'

શબ્દનો અર્થ, નોકરડી કે ગુલામડી જેવો કરી બેસવાની રખે કોઈ ભૂલ કરતા ! સ્ત્રી એ પુરૂષથી કોઈ રીતે ઉતરતા દરજ્જાની વ્યક્તિ નથી, તેથી પુરૂષ એ શેઠ, અને સ્ત્રી એ તેની નોકરડી એવો પક્ષપાતી, એક તરફી અને અયોગ્ય સંબંધ કદાપી લેવાની ગેરસમજૂતી ન થઈ જાય તેની સાવધાની રાખશો. ભૂતકાળમાં તમારા મગજમાં કદાચ કોઈ રીતે ઠસ્યું હોય તો તેને સત્વર દૂર કરશો. કારણ કે ન્યાયની રીતે જ તો એમ કહી શકાય કે:—

પુરૂષ એ જો ઇશ્વર છે તો સ્ત્રી એ ઇશ્વરીજ છે.

પુરૂષ એ જો દેવ છે તો સ્ત્રી એ દેવીજ છે.

પુરૂષ એ જો રાજા છે તો સ્ત્રી એ રાણીજ છે.

પુરૂષ એ જો શેઠ છે તો સ્ત્રી એ શેઠાણી છે.

પ્રસંગોપાત્ત કહેવું જોઈએ કે, આ આર્યાવર્તમાં વર્તમાનકાળમાં લગભગ દરેક સમાજમાં પુરૂષ જાતિએ સ્ત્રી જાતિને ‘નબળી’ માનીને તેના ઉપર જે અન્યાયો કર્યા છે અને કર્યે જાય છે. તેનું ભયંકર અને અનિષ્ટ પરિણામ એ આવ્યું છે કે, સમાજનું એક અંગ ગણાતી સ્ત્રીજાતિનો યોગ્ય વિકાસ ન થવા દઈને, તેમનાં શરીરને પક્ષાઘાતજ લાગુ પાડી તેમની તરફથી મળતી ઉત્તમ મદદો ગુમાવી બેઠા છે ! આ સામાજિક પાપમાંથી છુટવા માટે પુરૂષજાતે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાની જરૂર છે. પુરૂષજાતિ જો આ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાની જરૂર જેટલી જાગૃતિએ આવ્યો હોય તો સમાજમાં સ્ત્રીજાતિને પુનઃ ગૌરવાન્વિતપદ ઉપર સ્થાપી તેની સાથે માનભરી રીતે વર્તન વર્તવાની વલણ હસ્તગત કરે.

મોજ્યેષુ માતા.

ગૃહરાજ્યમાં ભોજન પ્રસંગે ગૃહરાજીનો જે દરજ્જો છે, તે એક માતા તરીકેનો છે. એક માતા પોતાનાં સંતાનોને જે ખોરાક આપે છે તે પથ્થ અને હિતકર થાય તેવોજ આપે છે. ભોજનપ્રસંગ એ ગૃહરાજ્યનો એક અતિ અગત્યનો પ્રસંગ છે, જો આ પ્રસંગની ઉચિત સંભાળ લેવામાં આવતી નથી તો તેનું પરિણામ ઘણું હાનિકારક આવે છે.

એ સત્યજ વાત છે કે ભોજનનું તંત્ર જેના હાથમાં રહેલું હોય છે તેના જ હાથમાં આખા કુટુંબના મનુષ્યોનું જીવનતંત્ર પણ રહેલું હોય છે. કારણ કે તેમને જેવો ખોરાક તૈયાર કરીને આપવામાં આવે તેવા ગુણ-દોષ “જેવો આહાર તેવો ઝોડકાર” નિયમ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થવા પામે છે, એ નિર્વિવાદ વાત છે.

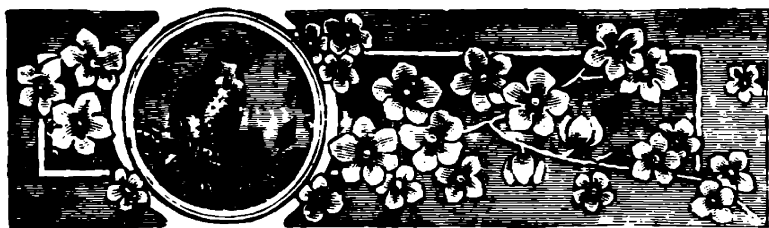
ભોજનપ્રસંગમાં એક આયંગૃહિણીને માતૃધર્મનાં પદ ઉપર એટલા માટેજ મૂકવામાં આવે છે કે, તે પદ પૂર્ણ જવાળા દારીવાળું છે. ભોજન અને તેનાં પરિણામ એ પ્રશ્ન વિષે જેટલો વિચાર એક આર્યમાતા કરતી હશે તેના સોમા ભાગે પણ બીજાઓ ભાગ્યેજ વિચાર કરતા હશે.

ભોજનપ્રસંગે ગૃહરાજીને માતાનું સ્થાન આપવાનું એક કારણ એ પણ છે કે, એક આર્યમાતા ભોજનનો પ્રસંગ જેવાં

પ્રેમ, બહાલ અને વાત્સલ્યથી સાચવે છે તેવાં પ્રેમ, બહાલ કે વાત્સલ્ય તેની સિવાય બીજામાં કોઈમાં સંભવતાં જ નથી, કારણ કે ભોજનના તેમજ બીજા પ્રસંગોમાં પણ ઉપરના ગુણો એક આર્યગૃહિણીમાં જન્મસિદ્ધપણે રહેલા હોય છે. ભોજનપ્રસંગે એક આર્યપત્નીએ માતૃધર્મ ધારણ કરવાની એટલા માટે જરૂર છે કે, એક માતા તરીકે ભોજન કરાવવાથી પતિનાં શરીરની જે રીતે સંભાળ લઈ શકાય છે, તેવી સંભાળ બીજી કોઈ રીતે લઈ શકાતી નથી. ભોજન એ શરીરનાં બંધારણમાં ઘણા મહત્ત્વનો ભાગ ભજવતું હોવાથી આ કાર્ય ઉત્તમોત્તમ રીતે થાય તે ઘણું જરૂરનું છે.

ખેદની વાત છે કે, આજે ઘરમાં ઉત્તમ પ્રકારનું ભોજન મળી શકે તેમ હોવા છતાં ઘણા યુવાનોને ખાવાની બળરૂ વાનીઓ લાવવી પડે છે અને ખાવી પડે છે! આનું કારણ સ્પષ્ટજ છે અને તે એક આર્ય-પત્નીએ ભોજનપ્રસંગે જે માતૃધર્મ ધારણ કરવાનો છે તે વિસરી જવાયો છે તે છે. આમ મુખ્યત્વે બળરૂ વસ્તુઓ ખાવાના અસ્ક્રમાં પડેલો આજનો યુવાન વર્ગ પોતાનાં તન, મન અને ધનનીજ ખરાબી કરી રહ્યો છે એમજ નથી; પરંતુ પોતાની ભાવી પ્રજાને પણ આ વિનાશના માર્ગ તરફ ધસડી રહ્યો છે એ પણ તેટલાજ ખેદની વાત છે! આજના યુવાન વર્ગને મુખ્યત્વે ઘરનાં ભોજન તરફ વાળવાનું કાર્ય એક માતાથી અવશ્ય કરી શકાય છે; પરંતુ આવા પ્રકારના સંસ્કારો આજની કન્યાને આપવામાં નથી આવતાં તેજ આ ધર્મની હાનિનું પરિણામ છે. આ પ્રકરણ ઉપરથી એક આર્યપત્ની સમજી શકશે કે ભોજન પ્રસંગે માતૃધર્મ ધારણ કરવો કેટલો જરૂરનો છે.

શયનેષુ રમ્ભા.

ગૃહરાજ્યમાં શયનગૃહમાં આર્યગૃહિણીનું સ્થાન એક અપ્સરા યાને દેવકન્યા તુલ્ય મનાય છે. અપ્સરા, રંભા, અને મેનકા વગેરે સ્વર્ગીય સ્ત્રીપાત્રો ગણાય છે. તેઓ સ્વર્ગમાં જેમ સુખનું વાતાવરણ વિસ્તારી મૂકે છે, તેમ માનવ જાતિની અપ્સરા તુલ્ય ગણાવી આર્યગૃહિણીએ શયનગૃહમાં સુખનું વાતાવરણ વિસ્તારી મૂકવામાં કયાશ રાખવી ઘટે નહિ.

શયનગૃહમાં ઉપયોગમાં લેવાની સર્વ સામગ્રી ઉત્તમ પ્રકારની તેમજ સ્વચ્છ જોઈએ. તળાઈ, ઓછાડ અને ઓશીકાં વગેરે સાહિત્યો સુંદર હોવાં જોઈએ, ઉપરાંત શયનગૃહમાં ખુદી હવા આવવાનાં પુષ્કળ ખારી-ખારણાં પણ જરૂરનાં છે. આખું શયનગૃહ સુગંધી પુષ્પોથી અને ગુલાબજળ વગેરેની ખુશબોથી મધમધી રહેવું જોઈએ.

આર્યગૃહિણીનું શયનગૃહ એવું તો સુંદર હોય કે જાણે તે સ્વર્ગજ છે. આર્યગૃહિણીનાં રાત્રે પહેરવાનાં વસ્ત્રો સ્વચ્છ, સુગંધવાળાં અને આકર્ષક હોવાં જોઈએ.

ગૃહરાજ્યમાં શયનગૃહ સુંદર અને સુખકારક એટલા માટે બનાવવું જોઈએ કે, તેમાં સ્ત્રી અને પુરૂષનાં જીવનનો અર્ધો વખત પસાર થવાનો હોય છે.

ગૃહરાજ્યનાં શયનગૃહમાં જ્યારે દંપતી દાખલ થાય ત્યારે તેમણે પરસ્પરનો ખરા અંતઃકરણપૂર્વક સત્કાર કરવો જરૂરનો છે. ત્યારપછી પ્રસંગને અનુસરતાં મધુર વચનોથી વાતોલાપ પણ કરવો ઘટે છે. આ વાતોલાપ માત્ર સ્નેહમાં વધારો કરે છે એમજ ન માનતાં પરસ્પરના વિનોદમાં, જ્ઞાનમાં અને અનુભવમાં પણ વધારો કરે છે.

ગૃહરાજ્યમાં ગૃહ પોતેજ જ્યારે દંપતીનું એક ખરેખરું વિશ્રામસ્થાન છે ત્યારે એક શયનગૃહ તો તેવું કેમ ન હોય ? અવશ્ય હોય. આવાં વિશ્રામસ્થાનમાં ઉભયપાત્રોને સર્વ પ્રકારે વિશ્રાંતિજ મળવી જોઈએ. સ્ત્રી અને પુરૂષ-ઉભયનો સર્વ પ્રકારનો જોળો ઉતારવામાં આ સ્થાન મદદગાર થઈને શાંતિનું સામ્રાજ્ય પ્રસારનાર થવું ઘટે છે.

જ્યારે શયનગૃહમાં ઘણાં સ્ત્રી-પુરૂષો પ્રસંગ વગરની અને નિર્માલ્ય વાતો કરે છે ત્યારે તેમનો જોળો ઘટાડવાને બદલે શયનગૃહ એ જોળો વધારવાનું જ સ્થાન થઈ પડે છે. આ તેમની અજ્ઞાનતાનુંજ પરિણામ છે. સંસ્કારી દંપતીએ તો શયનગૃહમાં સુખ, આનંદ અને વિનોદનુંજ વાતાવરણ રચાય તેવોજ વાર્તાલાપ કરવો જરૂરનો છે.

ગૃહરાજ્યનાં જે શયનગૃહમાં સ્ત્રી-પુરૂષો રાત્રિ પસાર કરવાની હોય છે અર્થાત્ જીવનનો અર્ધોકાળ જે સ્થાનમાં ગાળવાનો હોય છે તે સ્થાન આજસ કે બેદરકારીને લીધે કોઈપણ પ્રકારની ઉણપવાળું રાખી શામાટે આનંદ ગુમાવવો જોઈએ ?

તમારૂં શયનગૃહ બને તેટલું સ્વચ્છ રાખો, તેમાંનાં સર્વ સાહિત્યો ઉત્તમ પ્રકારે યથાસ્થાને બરાબર ગોઠવો. શયનગૃહ, એટલે તેમાં શયનજ કરવું એવો તેનો સંકુચિત અર્થ ન કરતાં તેમાં વિનોદાત્મક નવલકથાનાં ઉત્તમ પુસ્તકોનો સંગ્રહ પણ રાખી શયનગૃહમાં રાત્રીના પ્રથમ ભાગમાં તેવા પુસ્તકોનું વાચન કરીને પણ વિનોદમાં વધારો કરી શકાય.

ઉપર પ્રમાણે તમારૂં નમુનેદાર શયનગૃહ બનાવી તેમાંથી પણ જીવનનો વાસ્તવિક આનંદ મેળવી શકાય તેમ છે.

ધર્માનુકૂલા.

ગૃહરાજ્યના જે ધર્મો છે, યા તો ગૃહરાજ્ય પ્રતિના જે કર્તવ્યો છે તેને એક ગૃહરાજીએ અનુકૂળ થવાની જરૂરીયાત વિષેનું આ પ્રકરણ છે.

પ્રધાનપણે ગૃહરાજ્યનું તંત્ર ગૃહરાજીના હાથમાં મૂકવામાં આવ્યું હોવાથી આ ગૃહરાજ્યના ધર્મો તરફ લક્ષ આપવાનું પ્રધાનકર્તવ્ય પણ ગૃહરાજીનું જ લેખાશે; છતાં ગૃહપતિ સાથે ઘટતી મંત્રણા ધારે ત્યારે જરૂર કરી શકે છે.

ગૃહરાજીએ જે ધર્મો બજાવવાના છે, તેના અનેક પ્રકારો છે. તેમાંના કેટલાક વ્યક્તિગત હોય છે અને કેટલાક સામાજિક પણ હોય છે. એકંદર શારીરિક, માનસિક, નૈતિક, ધાર્મિક, વ્યવહારિક આર્થિક અને કૌટુંબિક જે જે ધર્મો છે તેનો પણ પ્રસંગ આવ્યે વિચાર કરી યોગ્ય અમલ કરવાનો હોય છે. ઉપરના ધર્મો તરફ ઉપેક્ષા વૃત્તિ લગારે ન બતાવતાં તેમને અનુકૂળ થવાનું હોય છે. આ ધર્મો તરફ સહજ પણ પ્રતિકૂળતા બતાવવામાં આવે તો તેની સીધી અને આડકતરી અસર ગૃહરાજ્ય સુધી અવશ્ય પહોંચે છે.

ઉપરના વિવિધ ધર્મોનું જ્ઞાન કંઈ થોડા દિવસમાં કે થોડી રાત્રિઓમાં મળી જતું નથી, પણ તે મેળવવાને મહીનાઓ અને વર્ષો લાગે છે.

જે ગૃહરાત્રીને જે પ્રસંગે જે ધર્મ બળવવાનો હોય તે પ્રસંગે જો તે, તે વિષયનાં ઉંડાણમાં ઉતરે તો તેમાંથી ઘણા અનુભવ મેળવી શકાય એ સ્વતઃસિદ્ધ છે.

ઉપર ગણાવેલા જૂદા જૂદા ધર્મોનું સ્વરૂપ કેવું છે અને તે કેવી રીતે બળવવા એ વિષે વધુ વિસ્તારથી હકીકત લખવા બેસાય તો એક મોટો ગ્રંથ લખાય તેમ છે, તેથી આવો વિસ્તાર અહિં અપ્રાસંગિક ગણીને કરવો ઉચિત ધાર્યો નથી.

આ વાત એક ગૃહરાત્રી કે ગૃહપતિએ ખાત્રીપૂર્વક સમજી રાખવા જેવી છે કે, પોતે જ્યાં સુધી પોતપોતાના ધર્મના પાયા ઉપર ઉભા છે ત્યાં સુધી તેઓ સાચા પુરૂષ-સ્ત્રી છે—મનુષ્ય છે. પણ જે સમયે એ ધર્મોથી બ્રહ્મ થયા તે સમયે તેઓમાંનું કોઈ એકનું મૂલ્ય એક બદામ જેટલું પણ આંકી શકાય નહિ.

ભગવાન શ્રી કૃષ્ણે ગીતામાં કહ્યું છે કે:—

સ્વર્ધર્મે નિષ્ઠનં શ્રેયઃ પરધર્મો મયાવહઃ

અર્થાત્—પોતાનો ધર્મ બળવતાં મૃત્યુ આવે એ શ્રેયસ્કર છે. પણ ધર્મબ્રહ્મ થવું એ તો ભયંકરજ છે.

ધર્મોને અનુકૂળ થનાર સ્ત્રી હો કે પુરૂષ હો, પણ તેમનું કદિ પણ અકલ્યાણ સંભવે નહિ, કારણ કે ધર્મ પોતે એવી વસ્તુ છે કે, સ્ત્રી હો કે પુરૂષ હો, બાળક હો કે બાલિકા હો તે કોઈને પણ ખારણ કરી રાખે છે—ટકાવી રાખે છે અને તેમને પડવા ન દેવા એજ ધર્મનું કર્તવ્ય છે. આ ઉપરથીજ ધર્મને શાસ્ત્રકારોએ એક રક્ષક તરીકે, એક મિત્ર તરીકે અને એક બંધુ તરીકે ગણાવ્યો છે.

ધર્મનું ઉપર મુજબ સ્વરૂપ હોવાથી તેને અનુકૂળવર્તી આલવાથી જીવન અને સર્વસ્વનું રક્ષણ થાય છે.

ક્ષમાયા ધરિત્રી.

ગૃહરાજ્ય ઉત્તમરીતે ચલાવનાર મનુષ્યે ક્ષમાનો ગુણ કેળવવો અતિ જરૂરનો છે. કારણ કે એક ગૃહમાં ઘણા મનુષ્યો હોય છે. તેમને પરસ્પર થતી અથડામણ અટકાવવામાં ‘ ક્ષમા ’ ગુણ જેવો કાર્યસાધક નીવડે છે તેવો ખીજે ભાગ્યેજ કોઈ હશે. ગૃહરાજ્યમાં ‘ ક્ષમા ’ ગુણ યોગ્ય રીતે નહિ કેળવેલો હોવાથી જ સેંકડો ગૃહો પાયમાલ થયાના દાખલાઓ છે.

ગૃહરાજ્ય ચલાવવામાં આ ગુણ ખેશક, મદદગાર થાય છે ખરો; પરંતુ તેનો અર્થ એવો તો નજ થઈ શકે કે ગૃહરાજ્યની મુખ્ય અધિષ્ઠાત્રી ધર્મપત્નીએ અયોગ્ય પ્રસંગે પણ ક્ષમા ગુણ બતાવવો. જ્યારે પોતાની ઉપર કે કુટુંબના આશ્રિત જનોની ઉપર ગુન્હા વગર પણ અન્યાય થતા હોય ત્યારે તો ક્ષમાને દૂર કરી તેનો યોગ્ય પ્રતિકાર કરવો ઘટે છે. કારણ કે અયોગ્ય રીતે થતા અત્યાચારો નબળાઈ બતાવી ખમી લેવા એ મનુષ્યને તો લાંછનરૂપ જ છે.

ક્ષમા ગુણ પોતાનાં સ્થાનમાં ઉચ્ચ દરજ્જે ધરાવે છે તેથી તે વિષે શિષ્ટ પુરૂષોએ કહ્યું છે કે:—

क्षमा शस्त्रं करे यस्य दुर्जनः किं करिष्यति.

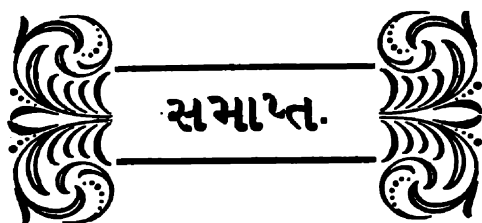
અર્થાત્—ક્ષમારૂપ હથિયાર જેણે ધારણ કર્યું છે તેને દુર્જન શું કરવાનો છે ? કંઈજ નહિ.

ખીજે ઠેકાણે એમ પણ છે કે—**चमा वीरस्य भूषणम्.**

અર્થ—ક્ષમા એ વીરનું—[વીરાંગનાનું પણ] ભૂષણ છે ઉપલી ઉક્તિઓનું ઉડું રહસ્ય તો એટલે સુધી છે કે જે માણસમાં વાસ્તવિક રીતે ક્ષમાગુણ ખીલવા પામ્યો છે તેનો આ જગતમાં કોઈ શત્રુ શોધ્યો જડે તેમ નથી ! આ ગુણના દાખલા માટે દૂર શા માટે જવું જોઈએ, ક્ષમાના ભંડાર રૂપ ગણાતા મહાત્મા ગાંધીનેજ જુઓ, તેમાનામાં આ ગુણ ખીલેલો હોવાથી કરોડો હિંદીઓ તો નમે છે, ઉપરાંત યુરોપ, અમેરિકા, જર્મની, ફ્રાન્સ, ચીન, ઇટાલી વગેરે પરદેશના લોકો પણ તેમના આ ગુણની કદર રૂપે તેમની તરફ ભક્તિભાવ બતાવી રહ્યા છે. જ્યારે આ ક્ષમા ગુણ સર્વ ગુણોમાં મુખ્યપદ ધરાવે છે ત્યારે ગૃહતંત્ર ચલાવવા માટે ગૃહરાજ્યની આઘષ્ટાત્રીમાં તો આ ગુણ હોવોજ જોઈએ એમાં સંશયજ હોય કેમ ? જ્યાં ક્ષમા ગુણ એ ત્યાં સંસારના દુઃખોનું મૂળ ગણાતો કલેશ તો ઉભોજ રહેવા પામતો નથી. આ ગુણનું એવું સર્વોપરિપક્વ હોવાથી જૂનો ગૃહકલેશ પણ નાશ થઈ શાંતિનો વિસ્તાર થાય છે.

આ પ્રસંગે અહિં કહેવું જોઈએ કે ક્ષમા ગુણ એ સદ્ગુણ હોવા છતાં તેનો ઉચિત ઉપયોગ જો ન કરવામાં આવે તો તે દુર્ગુણ પણ બની જાય છે. હિંદુ સંસારમાં હાલમાં કેટલીક સામુઓ, નણ્દો અને જેઠાણીઓ, વહુ તરફ એટલું અસમાન વર્તન ચલાવે છે કે જેના દુષ્ટ પરિણામો જગભણીતા છે. તમારી વર્તમાન સામુઓ, નણ્દો કે જેઠાણીઓ અરે ! તમારા પતિ તરફથી

પણ કદાચિત્ તમારી ઉપર અત્યાચાર થાય તો તે ખમી લેવા જેવી ક્ષમાવૃત્તિ-નિર્ભળતા બતાવવાની તમારે લગારે જરૂર નથી. યાદ રાખજો કે તમે મનુષ્ય છો, પશુ નથી, મનુષ્ય હોઈને આવી નિર્ભળતા બતાવશો તો જરૂર તેઓ તેનો લાલ લેવા ચૂકશે નહિ. આમ હોવાથી આ ક્ષમા ગુણનું રહસ્ય પૂરેપૂરું સમજવાની જરૂર છે. જો કે આજે આ ક્ષમાવૃત્તિ એ નબળાઈનું ચિન્હ ગણાય છે, કારણ એ છે કે ક્ષમા જેવું ઉત્તમપ્રતિનું હથિઆર અયોગ્ય જનોનાજ હાથમાં આવેલું છે. ખરી રીતે ક્ષમા એ સખળ જનોનું ભૂષણ છે તેથી તેનો ઉપયોગ યથાપ્રસંગે જ કરવાનો હોય છે.

વર્તમાન સ્ત્રી જીવન.

મંગલાચરણ.

શુક્લાં બ્રહ્મવિચારસારપરમામાદ્યાં જગદ્વ્યાપિનીં
વીણાપુસ્તકધારિણીમભયદાં જાડચાન્ધકારાપહામ્ ।
હસ્તે સ્ફાટિકમાલિકાં નિદધતીં પદ્માસને સંસ્થિતાં
વન્દે તાં પરમેશ્વરીં ભગવતીં બુદ્ધિપ્રદાં શારદામ્ ॥

પ્રમુખશ્રી અને સન્નારીઓ,

પ્રસ્તાવ.

મારે આપની સમક્ષ જે વિષય ઉપર બોલવાનું છે, તે વિષય ‘વર્તમાન સ્ત્રી જીવનના વિકટ પ્રશ્નો’ સંબંધી છે. આ વિષયને આપણે તુરતમાં તો બે વિભાગમાં વહેંચી શકીએ છીએ, જ્યારે તેનો ત્રીજો ભાગ તો લગભગ અધ્યાહાર તરીકે રહેશે. પ્રસ્તુત વિષયના બે ભાગ છે યાને પૂર્વાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધ. પૂર્વાર્ધ ‘હાલનું સ્ત્રીજીવન’ એ છે, પૂર્વાર્ધમાં મુખ્યત્વે હાલનું સ્ત્રીજીવન કેવું છે ? તેના ગ્રુહ-દોષ કયા છે, તેને લગતા-

મુંબઈની જેન મહિલા સમાજ સમક્ષ, ત્રાંચરોજ જેન સભાના હાલમાં તા. ૪-૩-૨૮ ને સનિવારે આપેલું ભાષણ.

વિચારો સમાવેશ પામે છે, જ્યારે તેનું ઉત્તરાર્ધ એ છે કે ‘ વિકટ પ્રશ્નો ’ આ વિકટ પ્રશ્નો કયા કયા છે ? તે કેવી રીતે સોલ્વ (Solve) થઈ શકે છે યાને કેવી રીતે તેનો નીકાલ લાવી શકાય છે તેને લગતા વિચારો કરવામાં આવેલા જોઈ શકાશે. આશા છે કે, આ વિચારો આપ લક્ષ્યપૂર્વક સાંભળશો.

અજ્ઞાનતા.

ખંડેનો ! તમારો જે પ્રશ્ન સાથે સંબંધ છે તે સર્વમાં પહેલો પ્રશ્ન જે છે તે ‘ અજ્ઞાનતા ’ છે, હું એમ લગારે કહેવા ધૃષ્ટતા કરતો નથી કે, “ આ અજ્ઞાનતા સ્ત્રીઓમાં જ છે અને પુરૂષો તો તેથી મુક્ત છે, ” ખરું કહીએ તો પુરૂષ સમાજની પણ કેટલેક અંશે એજ દશા છે. અહિં આપણે જે વિચાર કરવાનો છે તે સ્ત્રી સમાજની અજ્ઞાનતાના પ્રશ્નનો કેવી રીતે નીવેરો લાવી શકાય તેજ છે.

ખંડેનો, આ અજ્ઞાનતા દૂર કરવા માટે જે કંઈ કરવાનું છે તે એ છે કે, જ્ઞાન-પ્રાપ્તિના જે જે માર્ગો હોય તે તે માર્ગો કોઈપણ જાતનો ભય ધર્યા વિના, કોઈપણ જાતનો સંકોચ રાખ્યા વગર-છૂટથી વિહરવાની જરૂર છે. કોઈ સંયોગવશાત્ તમારા બાલ્ય-કાળમાં તમે શાળા-પાઠશાળાનું ભણતર ઓછું ભણી શક્યા હો. તેની કશીએ ચિંતા કરશો નહિ, ભલે તમારે શાળા-પાઠ-શાળા પૂરો અભ્યાસ કર્યા વગરજ છોડવી પડી હોય; પરંતુ જગત્પ્રેમ જે મહાશાળા છે, કે જે જ્ઞાન અને અનુભવ મેળવવાનું પરમ સાધન છે તેનો લાભ તો જરૂર લઈ શકો છો. આજે તમે કે અમે જે દુઃખનો અનુભવ કરીએ છીએ તેનું ઉદ્ધારમાં ઉડું અને મુખ્યમાં મુખ્ય કોઈ કારણ હોય તો તે અજ્ઞાનતાજ છે. આ અજ્ઞાનતા દૂર કરવા માટે “ અમારું જે થયું તે ખરું પણ

અમારાં બાળકોને તો જરૂર કેળવશું ” એવો એકપક્ષીય નિરાશા-વાદ ધારણ કર્યો નહિ. તમારાં બાળકોને તો જ્ઞાનના અને સદાચારના ઉચ્ચપ્રદેશ સુધી પહોંચાડવાં એ તો તમારી ફરજ છે, અને તેમ હોઇને તમે તે જરૂર બબ્બવશો; પરંતુ જ્ઞાનનાં સાધનરૂપ ગણાતાં માસિકોનું વાચન, વર્તમાનપત્રોનું વાચન, સંસ્કારી અને અનુભવી સ્ત્રી-પુરૂષોનો સમાગમ, બહાર ભાષણોનો લાભ અને સ્વયંવિચારણા વગેરેથી અજ્ઞાનતા દૂર કરવાનું વ્રત જીવનપર્યંત માટે લેવાનું છે, એમ કરવાથી જ અજ્ઞાનતાના આ વિકટ પ્રશ્નનો નીકાલ લાવવામાં કેટલેક અંશે સફળતા મેળવશો.

ખેંડો, તમારામાંની કેટલીક ખેંડોની અજ્ઞાનતા એટલે સુધી બેઠ્ઠી શકું છું કે, મુંબઈ કે કલકત્તા જેવાં શહેરમાં તમને રસ્તાઓનું પણ જ્ઞાન નહિ હોવાથી તમે ગુમ થઇ બાકો છો ! ભૂલાં પડી બાકો છો ! અને પરિણામે કોઈ નરપિશાચોના ભોગ થઇ પડો છો !!!

મુંબઈ અને કલકત્તા જેવાં શહેરમાં ભાગ્યયોગે કાયમનો વસવાટ થયો હોય છતાં કેટલીક ખેંડોને શહેરના ક્યા ક્યા મુખ્ય રસ્તાઓ છે તેનું પણ ઘણું ઘોડું જ્ઞાન હોય છે. ક્યી ટ્રામનો ક્યો નંબર છે, અને તે ક્યાંથી ઉપડી ને ક્યાં સુધી જાય છે. ક્યી મોટર બસ ક્યાંથી ઉપડે છે અને ક્યાંસુધી જાય છે. રેલ્વેની ટીકીટનો નંબર, પૈસા, માઇલ તારીખ અને તે ક્યાંથી ક્યાંસુધી ચાલે તેવી છે વગેરે વર્તમાન સમયમાં બહુવા યોગ્ય બાબતનું જ્ઞાન પણ તમને ઘોડું જ હોય છે. ધારો કે તમારે કદાચિત્ એકલા લાંબી મુસાફરી કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો હોય ત્યારે મુસાફરી કરવાનું જ્યારે તમે બીજાને પૂછો છો ત્યારે જ બાકી રહો કે

“ આ સ્ટેશનનું નામ આ છે. ” હુદ્દેવે ટ્રેઇનમાં પણ કોઇ નર-પિશાચ તમારી પાછળ હોય તો તે તમારી અજ્ઞાનતાનો લાભ લઇને “ આપણું સ્ટેશન આ આવ્યું ” કહીને એકને બદલે બીજે સ્ટેશને ઉતારી લઇ જાય છે !

ખેંડેનો, વધારે શું કહું ? આ અને આવી બીજી સામાન્ય જ્ઞાનને લગતી અનેક અજ્ઞાનતાઓ છે કે, જે દૂર કરવાની પહેલી તકેજ જરૂર છે. આવી અજ્ઞાનતાઓ દૂર કરવા માટે નથી વધારે સમયની જરૂર, તેમ નથી મોટાં પુસ્તકોનાં અભ્યાસની જરૂર; પરંતુ રેલ્વે, ટ્રામ, મોટર, પોસ્ટ અને જાહેર રસ્તા વગેરેને લગતી થોડી ઘણી પૂછપરછ કરવાની ટેવથી આ અજ્ઞાનતા તો સહજ દૂર થઇ શકે તેવી છે. અજ્ઞાનતા એ એક વ્યાપક વિષય છે અને તેથી તેનાં અંગમાં અનેકાનેક બાબતોનો સમાવેશ થઇ જાય છે તેથી તે બધું કહેતાં ઘણો વખત પસાર થાય તેમ હોઇ આટલું જ કહેવું ઉચિત ધારૂં છું.

આરોગ્ય.

ખેંડેનો, તમારાં જીવનનો બીજો પ્રશ્ન વિચારવા જેવો છે, તે ‘ આરોગ્ય સંબંધી ’ છે. તેની મતલબ એ છે કે, દરેક સમયમાં અને દરેક અવસ્થામાં તમારે શરીર સંબંધી અને મન સંબંધી નિરોગીપણું સાચવી રાખવું જોઇએ. કેટલીક ખેંડેનો વ્યાયામ અગર કસરતના અભાવે શારીરિક બીલવણી તો કરી શકતી નથી; પરંતુ શારીરિક આરોગ્ય જાળવી રાખવામાં પણ લગભગ બેઢરકાર હોય છે, પરિણામે તેમનું બંધારણ તદ્દન નબળું જ રહી જવા પામે છે. આપણા દેશમાં બાળાઓ જ્યારે બાર-ચૌદ વર્ષની ઉંમરે પહોંચે છે ત્યારે તેમના લગ્ન કરી દેવામાં આવે છે. અને ગર્ભ ધારણ કરે છે ! આ તદ્દન અપકવ અને તેથી અરોગ્ય

વયે થયેલાં ગર્ભાધાનનાં પરિણામે બાળાઓના કાચા બાંધા તદ્દન તૂટી જાય છે. બસ ! અહિંથી તેમનાં રોગી જીવનની શરૂઆત થાય છે તે આખાં જીવન પર્યંત ભોગવવું પડે છે અને આખરે અકાળેજ એ બાળાઓ કાળનાં મુખનો કોળીયો બની જાય છે. હા ભારત ! હજી પણ આ કુરૂઢિના પરિણામે દેવીસમી તારી કેટલીક કુમળી કન્યાઓ મૃત્યુનો ભોગ થઈ રહેશે ?

ખેંડો, શારીરિક અને માનસિક આરોગ્યના અંગભૂત ગણાતાં તત્ત્વોમાં સ્નાનથી શરીરને સ્વચ્છ રાખવું, સ્વચ્છ વસ્ત્રો પહેરવાં, અતિ તાંગ વસ્ત્રો નહિ પહેરતાં ઋતુને અનુસારે વસ્ત્રો પહેરવાં. ખુદ્દી હવામાં ફરવું, આહાર-વિહારમાં મર્યાદિત અને નિયમિત રહેવું, ધાર્મિક અને નૈતિક સાહિત્ય વાંચવા ઉપરાંત અન્ય સાત્ત્વિક બુદ્ધિવર્ધક વિષયોનાં વાચન તેમજ સત્સમાગમ દ્વારા શારીરિક અને માનસિક ઉભય પ્રકારનાં આરોગ્ય જાળવી રાખવાની તમારે ખાસ જરૂર છે.

ખેંડો, લોકપ્રસિદ્ધ કહેવત પણ છે કે ‘પહેલું મુખ તેજતે નયાં’ એટલે કે રોગરહિત રહેવું એ સર્વ મુખોમાં પહેલું મુખ છે. આ પ્રમાણે આ વસ્તુ સ્પષ્ટ હોવા છતાં આ વિષયમાં કાળજીરહિત-પણું જોવાય છે. તેથીજ આ પ્રશ્ન તમને સતાવી રહ્યો છે. ખેંડો, આ વિષયનું સાહિત્ય નિત્ય અને નિયમિતપણે વાંચી અમલમાં મૂક્યો તો આ અનારોગ્ય સંબંધી બીજા પ્રશ્નનો પણ સહજ નિકાલ લાવી શકાશે.

અસમાનતા.

ખેંડો, તમારાં જીવનનો ત્રીજો પ્રશ્ન પુરૂષો સાથે અસમાનતાનો છે, એટલે કે તમારાથી પુરૂષો મોટા છે, ઉંચા છે, બળવાન છે, એમ

જ નહિ; પણ તમે તેમનાથી ઉતરતી છે:—હલકી છે અને બળહીન છે, એમ તમે માની રહ્યાં છે અને સ્વાર્થાધિ પુરૂષો તમારી અજ્ઞાનતાનો લાભ લઈને તમને મનાવી રહ્યા છે! હવે તો આ અર્થશૂન્ય, અકુદરતી અને એકાંતપક્ષપાતી માન્યતા તમારે અભરાઈમાં જ મૂકવાની જરૂર છે. તમે નક્કી માનજો કે, તમે પુરૂષોથી જરા પણ ઉતરતી નથી, હલકી નથી અને બળહીન પણ નથી. અરે! ભૂતકાળના ઇતિહાસમાં અમર નામ કરી ગયેલી તમારી જ ખંડેનોના દાબલાઓ તપાસી જોશો તો સહજ જણાશે કે, તેમણે અનેક કાર્યોમાં પોતાની મહત્તા બતાવી છે, ઉચ્ચતા બતાવી છે અને બહાદૂરી પણ બતાવી છે.

ખંડેનો, પુરૂષોમાં અને તમારામાં ચૈતન્યતત્ત્વ યા આત્મતત્ત્વ એક સમાનજ છે, તે તત્ત્વના વિકાસથી કિંવા ખીલવણીથી તેમણે જે મહાભારત કાર્યોં ક્યાં છે, તેવાંજ [નહિ કે તેથી જરાએ ઉતરતાં] કાર્યોં તમે પણ કરી શકો છો. આર્યાવર્તનો ભૂતકાળનો ઇતિહાસ આજે પણ એ વાતની સાક્ષી પૂરી રહેલો છે.

ખંડેનો, મને લાગે છે કે, તમારી હાલત પેલાં બકરાંનાં ટોળામાં રહેલાં સિંહણના બચ્ચાં સરખી થઈ રહી છે. એક સિંહણું પણ બચ્ચું હતું, તેને વર્ષોથી બકરાંનાં ટોળામાં ઉછેરવામાં આવ્યું, તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે, પોતે કોણ છે, તેનું તેને જ્ઞાન જ રહ્યું નહિ, હું સિંહણું બચ્ચું છું તે ભૂલી જઈ પોતાને બકર માનવા લાગી ગયું, તે એટલે સુધી કે, તેનાં અંગોપાંગ બકરાંને મળતાં નહોતાં આવતાં તે જોવા છતાં તે પોતે કબુલ કરતું નહોતું.

ખંડેનો, હું નથી કહેતો, કિંવા અમે નથી કહેતા, પણ ખુદ શાસ્ત્રો કહે છે કે “સીઓ ! તમે મહા શક્તિ સ્વરૂપ છો.” તમેજ પોતે

હ્રી, ધી અને શ્રી સ્વરૂપ છે, અર્થાત્ બુદ્ધિ અને શક્તિના ખરેખર અવતારરૂપ છે.

મનુભગવાન્ કહી ગયા છે કે:—

યત્ર નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતાઃ ।

જે દેશ સ્ત્રીસન્માન બળવે છે તે દેશમાં મનુષ્યો તો ઠીક, પણ દેવતાઓ સુદ્ધાં ક્રીડા કરે છે.

મહાકવિ કાલિદાસે કહ્યું છે કે:—

સ્ત્રિયો હિ નામ સન્વેતાઃ નિસર્ગાદેવ પચિદ્વતાઃ ।

‘ સ્ત્રી માત્ર સ્વભાવથી જ ચાલાક હોય છે. ’

ખુદેનો, જ્યારે તમારાં યથોગાન ગાનારાં ઉપરનાં તેમજ બીજાં અનેક વિદ્વન્માન્ય પ્રમાણે શાસ્ત્રોમાંથી મળી આવે છે, ત્યારે આજના કેટલાક નિરક્ષર, પક્ષપાતી અને સ્વાર્થસાધુ પુરૂષોએ જ ચડતી પડતીના કમે થવા પામેલી તમારી નિર્બળતા યા અજ્ઞાનતાનો લાભ લઈને હાલની તમારી ગુલામી દશાનું ચિત્ર દોર્યું છે !

અનૃતં સાહસં માયા મૂર્ક્ષત્વમતિલોમતા સ્ત્રીણાં દોષાઃસ્વમાવજાઃ

એમ પણ કહીને પુરૂષો બધે પોતે ગુણના ભંડાર હોવાનો દાવો કરીને ઉપલા સ્ત્રીઓમાં વર્ણવેલા દોષોની પણ તમારી ઉપર નવાજેશ કરવા ચૂક્યા નથી !

ખુદેનો, આ અસમાનતાનું ઝેરી તત્ત્વ નાબુદ કરવાનો એક જ માર્ગ છે અને તે એ છે કે “ તમે બળવાન થાઓ. ” બુદ્ધિને ગિરો મૂકી આવેલા પુરૂષો [કે નપુંસકો] ની બુદ્ધિને ઠેકાણે લાવવા

તમે કોઈ યુક્તિ આદરો, પુરૂષો સાથે સમાનતાનું તમારું સત્ય સનાતન અને શાસ્ત્રીય સ્થાન પાછું મેળવવા જ્ઞાન અને કળા-કૌશલ્ય હસ્તગત કરો. છેવટે તમને ઉતરતી પંક્તિમાં મૂકનારા પુરૂષો સાથે જરૂર જણાય તો અસહકાર કરીને પણ આ અસમાનતાના વિકટ પ્રશ્નનો નીકાલ લાવો.

લક્ષ્મણ

ખેંડો, તમારાં જીવનનો ચોથો પ્રશ્ન જે છે તે ‘લક્ષ્મણની વય’ સંબંધી છે. આ પ્રશ્ન સંબંધી બેદરકારીથી ભૂતકાળમાં જે અનિષ્ટ પરિણામ આવ્યું છે, વર્તમાનમાં અનુભવાય છે અને હજીજો આ પ્રશ્ન વિષે ઉચિત વિચાર કરી યોગ્ય અમલ નહિ કરવામાં આવે તો ભવિષ્યમાં જે ભયંકર પરિણામ આવશે તે વર્ણવ્યું જાય તેમ નથી ! લક્ષ્મણની વય ઘણી નાની રાખવાની પ્રથા મુસલમાન રાજાઓનાં રાજ્ય અમલમાં ભલે જરૂરની લાગી હોય અને તેમ કયું હોય તેમાં મારો કશો વાંધો નથી; પરંતુ તે રાજ્ય અને તે અમલ બદલાવા છતાં આ કુરૂદિને વળગી રહેવાનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે, આજે કેટલીય કુમળી વયની બાળાઓનો ફર કાળે લોગી લીધો છે !

ખેંડો ! જે વયમાં લક્ષ્મણની જવાબદારીનું જરાએ ભાન થયું નથી તે અજ્ઞાનાવસ્થાવાળી વયમાં—દશ દશ અને બાર બાર વર્ષની તદ્દન કાચી, કુમળી અને અપકવ વયમાં બાળાઓને પરણાવી દેવાથી અને વશિકૃત જાતિમાં કન્યા સાસરેજ રહેતી હોવાથી સંસાર વ્યવહાર પણ શરૂ થઈ જાય છે ! એમજ નહિ; પણ બાળઉછેર અને બાળરક્ષણનું પણ જ્યાં લગાર જ્ઞાન કે અનુભવ નથી ત્યાં તો ગર્ભાધાન પણ થઈ ચૂક્યું હોય છે ! આમ થતાં

આ પરણેલી [કે પરણાવી મારેલી] બાળાનો પ્રસવનાં અસદ્ય દુઃખના પરિણામે કાચો અને અપકવ બાંધો તૂટી છિન્નભિન્ન થઈ જાય છે. પરિણામે પ્રદર, રક્તસ્રાવ, લોહીવા, પાંદુરોગ કે જીર્ણીકર જેવું કોઈ ને કોઈ દરદ જરૂર હૂમલા કરે છે, થોડો સમય થાય ન થાય ત્યાં તો તે બાળા આ જગતમાં હટી ન હટી થઈ જાય છે—અમૂલ્ય માનવજીવન હારી જાય છે !

લેદલાવ

બહેનો, સ્ત્રીજીવનનો પાંચસો વિકટ પ્રશ્ન છે તે એ છે કે, પુત્ર અને પુત્રી વચ્ચે જોવામાં આવતા ‘ લેદલાવ ’ સંબંધી છે. કુદરતે આપેલાં સંતાન, પછી તે પુત્ર હોય, કે પુત્રી હોય તેઓ વચ્ચે લેદલાવ રાખવો એમાં નરી સ્વાર્થપરાયણતા જ દેખાઈ આવે છે, એમ જ નહિ; પણ કુદરતનું તેમાં ભારે અપમાન સમાયેલું છે.

તમારે ત્યા જન્મેલો પુત્ર હોય કે પુત્રી હોય, તેને ઉછેરવામાં, ભણાવવામાં કે તેમની તરફના મમત્વભાવમાં તમારે લગારે લેદલાવ રાખવો જોઈએ નહિ. પુત્ર જન્મ્યો હોય તો સાકરની દહાણી કરવામાં આવે છે એટલું જ નહિ, પણ અપરંપાર ખુશાલી બહેર કરવામાં આવે છે અને પુત્રી જન્મી હોય તો તેને ‘ પથરો આંચો ’ ગણી મ્હોં મચકોડવામાં આવે છે અને કશુંએ કરવામાં આવતું નથી એ કેટલો બધો ખેદજનક લેદલાવ ? આ લેદલાવના મૂળમાં કે ઉઠાણમાં આપમતલબીપણું જ સ્પષ્ટપણે દેખાઈ આવે છે. સ્ત્રીઓ માને છે કે, પુત્ર તો કાલે સવારે મોટો થશે એટલે તેને પરણાવીશું અને વહુ ઘરમાં લાવીશું, અને પુત્રી એ તો ‘ પારકું ધન ’ છે. કારણ કે કાલે સવારે મોટી થશે એટલે સાસરે મોકલ-

વાથી આપણી મટી જશે ! અહા ! કેટલી હલકી મનોવૃત્તિ !
કેટલી તુચ્છ ભાવના ! કેટલી અધમતા !

ખેંદો, આ ભેદભાવથી કન્યાઓને કેળવવાનું અટકી પડતાં
દેશની, સમાજની અને જાતિની અધોગતિનાં બીજ રોપાયાં છે. તેથી
હવે જાગૃત થઈ આ ભેદભાવને સદંતર તિલાંજલિ આપવાથી જ
આ પ્રશ્નનો નીકાલ લાવી શકશો.

રડવું-કૂટવું.

ખેંદો, સ્ત્રીજીવનનો છઠ્ઠો પ્રશ્ન મરણ પ્રસંગે રડવા-
કૂટવાને લગતો છે. હિંદુ સમાજની હાંસી કરાવનાર, અરે !
તેને નિઃસત્ત્વ અને નિર્માલ્ય પણ બનાવી મૂકનાર આ કુરીવાજે
જનસમાજની જે શારીરિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક હુર્દશા
કરી મૂકેલ છે તે વર્ણવી જાય તેમ નથી !

ખેંદો, અલખત, કોઈ સગાં-સ્નેહી જનનું મરણ થતાં રડવું
આવે એ સ્વાભાવિક છે અને તેમ હોઈ એ રડવું અટકાવવું એમ
તો હું કહેવાજ ગાંગતો નથી. આ સ્થળે મારો જે મુદ્દો છે તે
રડવા અને કૂટવાને લગતો છે. મતલબ કે કૃત્રિમ રાગડા તાણીને
રડવા સાથે કૂટવાની અરે ! પછાડીઓ ખાવાની પણ જે ઘેલછા
સ્ત્રીવર્ગમાં પ્રવર્તી રહી છે તે કેવળ અકુદતીજ છે એમ નહિ,
પરંતુ અર્થહીન અને નિંદનીય પણ હોઈ સદંતર દૂરજ કરવા
યોગ્ય છે.

ખેંદો, આપમાંથી મને કોઈ કહેશે કે, ગયેલું માણસ રડવા
કૂટવાનો ભગીરથ (!) પ્રયત્ન કરતાં પાછું આવે છે ? ના, કદિજ

નહિ. બ્યારે એમજ છે ત્યારે કૃત્રિમ રાગો કાઢીને રડવું-મ્હોં વાળવું, છાતી ફૂટવી અગર તો છાજ્યા લેવાની મૂર્ખાઈ ભરેલી બેઠાઓ કરી સુધરેલા જગત્ સમક્ષ શા માટે હાંસી પાત્ર બનો છો?

ખેનો! રડવા-ફૂટવાની આ કુપ્રથાનાં ઉંડાણમાં જોશો તો લોકરૂઢી સિવાય તમને કોઈ વસ્તુનું દર્શન થશે નહિ, જે લોક-રૂઢિ અર્થહીન, હોય, નિર્માલ્ય હોય, અરે! તમારી પ્રગતિની બાધક હોય તેને પણ અજ્ઞાનપણે વળગી રહેવું એ શું તમને શોભે છે? છાજે છે? નાહજ, સગાં સ્નેહીજનનાં મરણથી જો તમને ભારેમાં ભારે દુઃખની અસર થવા પામી હોય તો, તમે રડવું-ફૂડવું બંધ કરો, તમે સ્ત્રીઓ એકત્ર થઈ-એકવિચારપર આવી નિર્ણય કરો કે, રડવા-ફૂટવાની બદી હવે આપણે નહિ જોઈએ- નહિજ જોઈએ. અલબત્ત, રડવા-ફૂટવાને બદલે એ પ્રસંગે ઈષ્ટદેવનું સ્મરણ કરો, નવકારવાળી ગણો કે જેથી મરનારના આત્માની શાંતિ તો ઇચ્છી ગણાય. આજથી નિશ્ચય કરો કે, કોઈ પણ સ્થળે મરણ પ્રસંગે રડવાને બદલે ઈષ્ટદેવનાં સ્મરણની પવિત્ર કથાઓ કરીશું. વધુ શું કહું? આ પ્રશ્નનો નીકાલ લાવવાનો જો કોઈ સુંદર ઉપાય હોય તો તે આ જ છે.

લાજ કાઢવી.

ખેનો! સ્ત્રીજીવનનો સાતમો પ્રશ્ન લાજ કાઢવી અગર ધૂમટો તાણવો એ છે. આ પ્રશ્ન ભૂતકાળમાં જેવો અર્થસૂચક હતો, તેવોજ વર્તમાન કાળમાં અર્થહીન ગણાઈ રહ્યો છે. ખેનો! લાજ કાઢવાના રીવાજની શરૂઆત આ આર્ષભૂમિ ઉપર બ્યારે મુસલમાન પાઠશાહો રાજ્ય કરતા હતા ત્યારે થવા પામી હતી. એમ કહેવાય છે કે સૌંદર્યયુક્ત અને આકર્ષક ચહેરો ધરાવતી કન્યાઓ કિંવા

યુવતિઓ જ્યારે કોઈ પણ રસ્તેથી પસાર થતી ત્યારે મુસલમાન પાદશાહો તેમને પકડીને જનનાખાનામાં પહોંચાડી તેમને પોતાની પત્નીઓ બનાવતા હતા ! જ્યારે સૌંદર્ય અને આકર્ષકતાનું આ પરિણામ આવવા લાગ્યું ત્યારે તત્કાલીન હિંદુસમાજે સ્ત્રીઓને લાજ કે ધૂમટો કઢાવવાનો રીવાજ શરૂ કરાવ્યો. અલબત્ત, આમ થવાથી અત્યારે અયોગ્ય જણાતો રીવાજ પણ હિંદુ કન્યાઓનું તેમજ સ્ત્રીઓનું રક્ષણ કરવા સમર્થ થઈ શક્યો હતો ખરો; પરંતુ હાલના બ્રીટીશ રાજ્ય અમલમાં પૂર્વોક્ત ભયને સ્થાન નહિ રહેવાથી લાજ કઢાવવાની જરૂર નથી. લાજ કાઢવાથી ખરાખર જોઈ શકાતું નથી અને તેથી સામે દોડી આવતી ગાય કે બળદ કચરી નાખે એજ ભય નથી; પરંતુ મોટર કે ટ્રામનો ભોગ બની જતાં જીવન જોખમાય છે; તેથી લાજનો પ્રચલિત રીવાજ હાનિકારક જણાતો હોઈ દૂર કરી આ પ્રશ્નનો નીકાલ લાવવો ઘટે છે.

સમયવ્યય.

બહેનો ! સ્ત્રીજીવનનો આઠમો પ્રશ્ન ‘સમયવ્યય’ નો છે મનુષ્યજીવન જેવું ઉન્નત કોટિનું જીવન મેળવવા છતાં તેનો સારામાં સારો ઉપયોગ કરવાને બદલે તમારા સમયનો વ્યય તમે કેવળ કુથલી કરવામાં, ગામ ગપાટા હાંકવામાં અને નિર્માલ્ય વાતોમાં પસાર કરી રહી છો એ શું એછી ખેદની વાત છે ? જગતના મહાન પુરૂષો ‘સમય માત્રનો પ્રમાદ કરો નહિ’ એવો હુંદુલિનાદ કરી ગયા હોવા છતાં તમે તે તરફ કાન આપતા નથી. તેમની તમે અવગણનાજ કરતા નથી; પરંતુ તમારું ભાવિજીવન બગાડી રહ્યા છો એમ માનશો. સમયનો સફળ્ય કરતી પશ્ચિમની સ્ત્રીઓનાં જીવન નિહાળો. અરે ! તમારાં અને તેમનાં કામનાં

પ્રમાણની સરખામણી પણ કરી જુઓ. તો તમને જરૂર લાગશે કે એજ સ્રીઓ Time is Money ‘સમય એજ ધન છે’ એ સૂત્રને સાર્થક બનાવી બાણે છે. મને આશા છે કે આ પ્રશ્નનો ઉકેલ કરવામાં પશ્ચિમની સ્રીઓ પાસેથી તમે આ પાઠ જરૂર શીખશો.

પ્રાયમસ.

ખેંડેનો, સ્રીજીવનનો નવમો પ્રશ્ન ‘પ્રાયમસ’ સંબંધી છે. હાલમાં પ્રાયમસની વપરાશ એટલી બધી વધી પડી છે કે, બા-ગ્યેજ કોઈ ઘર તે વગર રહેવા પામ્યું હશે. ચાહ, દૂધ કે કોપ્રી જેવી વસ્તુ તૈયાર કરવામાં સગડીનો ઉપયોગ કરવા કરતાં પ્રાય-મસનો ઉપયોગ વધુ ઠીક ગણાય એ સમજી શકાય તેવી વાત છે. પ્રસ્તુત પ્રશ્ન જે છે તે ‘પ્રાયમસ’ વાપરવાની રીત વિષેનો છે ‘પ્રાયમસ’ વાપરવાની રીતનું જ્ઞાન નહિ હોવાથી વર્ષભરમાં કેટલીયે ખેંડેનો તેના ભોગ થઈ પડે છે એ બાણી કોને ખેદ ઉત્પન્ન ન થાય ? પ્રાયમસ કેવીરીતે સળગાવવો, સળગાવતી વખતે કેટલું દૂર બેસવું અને પહેરેલાં કપડાં કેમ સંકોરીને બેસવું વગેરે બાબતો લક્ષ બહાર રહી જવાના પરિણામે આજે સેંકડો ખેંડેનો પ્રાયમસનો ભોગ બને છે, આમ હોવાથી પ્રાયમસ વાપરવાનું રીતસર જ્ઞાન મેળવી તેના ભોગ થતાં બચી જઈ આ પ્રશ્નનો નીકાલ લાવી શકશો.

વૈધવ્યજીવન.

ખેંડેનો, સ્રીજીવનનો દશમો પ્રશ્ન છે તે વૈધવ્ય-જીવન સંબંધી છે, હાલની વિધવાઓનું પ્રમાણ અતિ ચોંકાવનારું છે. વિધવાઓનું આ અતિ મહાન પ્રમાણ જો કોઈને પણ આભારી હોય તો તે બાળકને જ છે. એ નક્કી સમજશો કે,

ખાળલક્ષ જ્યારે ઘટશે ત્યારે વિધવાઓની સંખ્યા પણ ઘટી જશે. મુખ્યત્વે અહિં જે વિચાર કરવાનો છે તે એ છે કે, વૈધવ્ય જીવન પ્રાપ્ત થાય તો તેનાં દુઃખને દુઃખરૂપ માની હિંમત નહિ હારી જતાં પુરૂષોચિત મરદાનગી ધારણ કરવાની જરૂર છે. વૈધવ્યજીવન ભારરૂપ છે અને કંઈપણ ઉપયોગનું રહ્યું નથી એમ ગણી કેવળ લમણે હાથ દબ બેસી નહિ રહેતાં પ્રામાણિક ધંધા-ઓદ્ધારા પણ સ્વમાનપૂર્વક પોતાનાં જીવનનો નિર્વાહ કરવાથી આ જીવનને સફળ બનાવ્યું ગણી શકાય તેમ છે.

ફટાણાં ગાવાં.

ખેડેનો, સ્ત્રીજીવનનો અગ્યારમો પ્રશ્ન છે તે ફટાણાં ગાવાં સંબંધે છે. લગ્નપ્રસંગે ઉભય પક્ષની સ્ત્રીઓ પરસ્પરને ઉતરતી પંક્તિમાં મૂકવા અયોગ્ય ગીતો ગાઓ છો, તેવાં નિર્માલ્ય ગીતો ગાવાનું હવે તો તમારે બંધજ કરવું જોઈએ. લગ્નાદિક પ્રસંગે ગીતો ગાઓ એ બેશક જરૂરનું છે. ખાસ કરીને તમારામાં કંઈ માધુર્ય વિશેષ હોઈને તમે ગાઓ એજ ઉચિત છે, તેથી તે કેવાં ગાવામાં આવે તો ઉભયપક્ષના પ્રીતિ, વિનોદ અને આનંદમાં વધારો કરનારાં થાય તેનો વિચાર કરીને જ ગાવામાં આવશે તો તે ગાવાનો વાસ્તવિક ઉદ્દેશ જરૂર સફળ થશે.

સ્વસંરક્ષણ.

ખેડેનો, સ્ત્રી જીવનનો બારમો પ્રશ્ન છે તે ‘સ્વસંરક્ષણ’ નો છે, એટલે કે, પ્રસંગે તમારું રક્ષણ તમારે પોતે જ કરવાનું છે. ધારો કે તમે શૃંગારસન્નિજત થઈને કોઈ ઠેકાણે જાઓ છો, એ તકને ધ્યાનમાં લઈ કોઈ નીચ મનુષ્ય તમારી ઉપર હુમલો કરે

તે વખતે તમારે તમારું રક્ષણ કરીને તમારું પાણી બતાવી દેવાની જરૂર છે. તમે એમ કહેશો નહિ કે, “અમારી પાસે શું સાધન હોય કે જેથી અમે અમારું રક્ષણ કરી શકીએ?” જ્ઞેનો! આ વિચારજ નિર્માલ્ય છે, આ પ્રસંગે ખીજું કશું સાધન ન હોય તેની કશી હરકત નહિ, પરંતુ તમારા પગની સપાટ તો હોયજને? તમારું રક્ષણ બતેજ કરવાના ગુણને જો તમે ખીલવશો તો આ સપાટ પણ તેની સામે થઈને તમારું રક્ષણ કરવામાં ભારે મદદગાર થશે એ ખાત્રીથી માનજો.

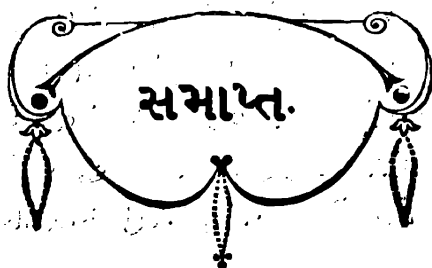
અતિતપસ્વિતા.

જ્ઞેનો, સ્ત્રીજીવનનો તેરમો પ્રશ્ન જે છે તે ‘અતિતપસ્વિતા’ નો છે. તપ એ ધર્મનો એક પ્રકાર હોવા છતાં, તપનું રહસ્ય શું છે, તે શામાટે કરવામાં આવે છે, વાસ્તવિક તપ કયું કહેવાય વગેરેનો તમે ઘણી ખરીવાર તો વિચાર સુદ્ધાં કર્યો હોતો નથી, અને તમે પૂર્વકાલીન સ્ત્રી પુરૂષોનાં શરીર બંધારણો સાથે આજનાં તમારાં શરીર બંધારણો સરખાવી પણ નહીં જોતાં તેમનું કેવળ અંધ અનુકરણ કરી ભારેમાં ભારે તપસ્યાઓ આદરી બેસો છો, તેનું પરિણામ એ આવે છે કે, તમારું શરીર શરીરમાઘં સ્વલુ ધર્મસાધન એ ઉક્તિઅનુસાર ધર્મનું પ્રથમ સાધન છતાં તેને અકાળેજ ખોઈ બેસો છો! જ્ઞેનો, ‘ખરું તપ એજ ગણાય કે, જેથી તમારું શરીરબળ હણાવા પામે નહિ, ખરું તપ એ ગણાય કે, તમારા મનમેજ કેવળ નહિ, પરંતુ આત્માને પણ નિર્મળ બનાવવામાં સહાયક થાય.

અતિસહનશીલતા.

ખડેનો, સ્ત્રી જીવનનો ચૌદમો પ્રશ્ન જે છે તે ‘અતિ સહનશીલતા’ સંબંધી છે, સહનશીલતા એ જીવનનો વિકાસ કરનાર ગુણ હોવા છતાં જ્યારે તેની હદ ઉલ્લંઘવામાં આવે છે ત્યારે તે ગુણને બદલે દોષ બને છે, અને તે ‘અતિસહનશીલતા’ ના નામે ઓળખાય છે. ખડેનો, જ્યારે તમારા પીયરમાં કે સાસરામાં પીયરીયાં કે સાસરીયાં કેવળ તેમની પ્રકૃતિને વશ થઈ તમને દુઃખ આપતાં હોય ત્યારે પણ તમે જો તે દુઃખ મુંગે મોઢે સહન કરી દો, અને તેને દૂર કરવાનો માર્ગ શોધો નહિ તો એ તમારી ‘અતિ સહનશીલતા’ ગણાશે અને તે દોષરૂપ હોઈ તમારો વિકાસ નહિ સાધતાં વિનાશને જ સાધનાર બાણી તેને દૂર કરવાની તમારી ફરજ છે.

ખડેનો, ઉપર મુજબ સ્ત્રી જીવનના ચૌદ પ્રશ્નો અતિ સંક્ષેપમાં તમારી પાસે રળુ કર્યા છે, આ દરેક પ્રશ્ન વિષે પુનઃ પુનઃ વિચાર કરશો, માત્ર વિચારજ કરશો એમ નહિ, પરંતુ તેને નીકાલ કરવાનો પુરૂષાર્થ પણ આદરશો તો તમારું સ્ત્રીજીવન ખરેખર આદર્શ અને સુખમય જ બનાવી શકશો.

શાસન સમ્રાટ આ.ભ.

શ્રી વિજય નેમિસૂરિશ્વરજી મ.સા. નાં શિષ્યરત્ન

પ.પૂ.આ.ભ. શ્રી પદ્મસૂરિ ગ્રંથાલય

દાદા સાહેબ, ભાવનગર